

ОЛЕКСІЙ ТИХИЙ

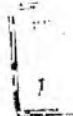
РОЗДУМИ

ДОКУМЕНТИ УКРАЇНСЬКОГО САМВИДАВУ

Олексій Тихий

РОЗДУМИ

**Збірник статей, документів,
спогадів**

О. С. Симоненко
Торонто

Oleksiy Tykhy

REFLECTIONS

(In Ukrainian)

Compiled by Osyp Zinkewych

Published by V. Symonenko Smoloskyp Publishers, Smoloskyp Inc.

Toronto

1982

Baltimore

Олексій І. Тихий

РОЗДУМИ

Збірник статей, документів, спогадів

Упорядкував О. Зінкевич

КНИГОСХОВИЩЕ

Українське Видавництво СМОЛОСКИП ім. В. Симоненка

Балтимор

1982

Торонто

**Українське Видавництво «Смолоскип»
ім. В. Симоненка**

**Олексій І. Тихий
РОЗДУМИ
Збірник статей, документів, спогадів
Упорядкував О. Зінкевич**

Бібліотека «Смолоскипа» ч. 41

Обгортка роботи Лесі

Статті О. Тихого надруковані у цьому збірнику без згоди і відома автора.

**Oleksiy Tykhy
REFLECTIONS
Compiled by Osyp Zinkewych
Cover by Lesya**

**Library of Congress Catalog Card Number: 82-050026
ISBN:0-914834-49-5**

**Published by V. Symonenko Publishers, Smoloskyp Inc.
(A non-profit organization)**

**Smoloskyp
P.O. Box 153 Station "T"
Toronto, Ont. M6B 4A1
Canada**

**Smoloskyp
P.O. Box 561
Ellicott City, Md. 21043
USA**

**Printed and bound in the United States of America
by Holliday Press
Division of Southwest Printing & Supply Inc.**

ПЕРЕДМОВА

Дві статті Олекси Тихого, члена Української Гельсінкської Групи, які публікуємо у цьому виданні, мають неабияке пізнавальне значення у вивченні дійсності в радянській Україні.

Важливою є стаття О. Тихого «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області», в якій автор пише про русифікацію в Донбасі і зникання української мови й культури в цій робітничій частині України. Коли порівняти становище 1970-их років зі становищем 1980-их, то стане ясно, що як в Донбасі, так і в усіх областях України курс на русифікацію і «злиття націй» в одну «радянську націю» (а властиво в одну російську націю) став офіційною внутрішньою політикою влади СРСР в останніх двох десятиліттях років.

У другій статті, «Вільний час трудящих», О. Тихий порушує дуже важливе питання дозвілля робітника, яким воно є в радянській дійсності і яким воно повинно бути в сучасному модерному суспільстві.

Ці статті, які шляхами самвидаву дісталися до нашого Видавництва і повний текст яких друкується вперше у цьому нашому виданні, а також стаття «Сільські проблеми» (уривки з якої були друквані в українській закордонній пресі) та спільна з о. В. Романюком праця «Історична доля України» які дісталися на Захід, показують діпазон зацікавлення О. Тихого, глибину його думки, здатність схопити важливі проблеми в теперішній Україні та його громадський обов'язок і відвагу вийти з тими справами перед своїми земляками.

Життя Олексі Тихого є типовим і може служити, як класичний приклад життя українського інтелігента в підрадянській дійсності, інтелігента, який усвідомив свою приналежність до народу, з якого вийшов.

Олекса І. Тихий народився 27 січня 1927 р. на хуторі Іжевці Донецької області. Після закінчення середньої школи навчався в транспортному й сільськогосподарському інститутах, а згодом в Московському університеті, який успішно закінчив. Повернувшись на Україну, О. Тихий працював завідуючим навчальної частини середньої школи в Донбасі. Вперше був заарештований 15 лютого 1957 р. і засуджений 8 квітня того ж року на 7 років ув'язнення і 5 років позбавлення громадських прав, обвинувачений в українському націоналізмі та веденні «антирадянської пропаганди й агітації».

Після звільнення 15 лютого 1964 р. О. Тихий повернувся в Україну, де працював монтажником на різних будівельних об'єктах, пожежником або звичайним робітником.

Ім'я Олексі Тихого стало вперше відоме з самвидавних видань у листі М. Масютка до Верховної Ради УРСР («У півстоліття радянської влади», ПУДФ, Париж, 1968 р., стор. 70), а згодом воно не сходило зі сторінок українського і російського самвидаву, коли КДБ зробило у нього обшук 15 травня 1976 р., під час якого вилучено його праці з історії української мови.

9 листопада 1976 р. О. Тихий став членом-основоположником Української Гельсінкської Групи, 4 лютого 1977 р. був заарештований разом з головою Групи Микою Руденком, а 1 липня того ж року засуджений на максимальний термін — 10 років ув'язнення і 5 років заслання.

Термін ув'язнення О. Тихий відбував в концтаборах Мордовії (Сосновка), а згодом був переведений до Пермських концтаборів (пос. Кучино), де брав активну участь в голодівках і протестних акціях проти свавілля таборової адміністрації. Багато разів його жорстоко карали в таборних церцях.

В січні 1980 р. О. Тихий був позбавлений побачення за «негідну поведінку», а в серпні того ж року — за «порушення режиму» — крім побачення позбавлений також посылки до лютого 1982 р. В той час листування О. Тихого було обмежене до мінімуму.

Під час кількомісячної голодівки О. Тихого влітку 1978 р., Міжнародна Амнестія в Лондоні проголосила заклик до негайних акцій на його захист. В наслідок голодівок і жорстоких умов ув'язнення О. Тихий постійно хворіє.

Обидві статті О. Тихого, які входять до цього видання, були писані українською мовою. Видавництво затримало мову і стиль автора, але у цих статтях, як і в цілому виданні, запровадило український правопис 1928-29 рр., який вживають українські видавництва на Заході.

До цих двох статей Видавництво додало останнє слово О. Тихого, уривок з вироку суду, а також спогад Ігоря Александрова, московського знайомого О. Тихого (переклад з «Нового русского слова», Нью Йорк, 1 квітня 1977 р.), Сергія Пирогова (спогад цей передало радіо «Свобода» на Україну 30 січня 1982 р. до дня народження О. Тихого), статтю члена Української Гельсінкської Групи Надії Світличної написану для радіо «Свобода» (передана на Україну 23 грудня 1981 р.), а також нотатки до біографії О. Тихого перекладені на українську мову з самвидавних публікацій.

**Українське Видавництво «Смолоскип»
ім. В. Симоненка**

РОЗДУМИ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ ТА КУЛЬТУРУ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Хто не знає свого минулого,
той не вартий і майбутнього.
Хто не шанує визначних людей
свого народу, той сам не гіден
пошани.

М. Рильський

Донецька область займає територію, на якій кочували, змінюючи одні одних скити, сармати, авари, болгари, племена салтівської культури, печеніги, торки, половці, хозари, татаро-монголи.

В добу Київської Русі князі влаштовували походи на кочові племена, досягали берегів Дону та Азовського моря і вже в той час мали вплив на наші землі.

Після татаро-монгольської навали, фєвдального роздроблення та ослаблення Київської Русі територія Донецької області протягом кількох століть залишалась малозаселеною, була диким степом, де кочували різні орди, що входили до складу Кримського ханства. Войовничі кочовники на диких степах випасали худобу й часто через них заради грабежів та ясиру нападали на Україну, Польщу, Молдавію та Московську державу.

У XVI столітті за Дніпровськими порогами оселяються козаки. Це українська молодь, що йшла в дикі, незаселені місця захищати рідний край від нападів кримських татар та підлеглих їм орд, що кочували в дикому степу та на Північному Кавказі. Козаки жили кошем, вибирали собі

отамана і щоб відомстити татарам та ради добичі (козацький хліб), робили напади на Крим та інші міста по узбережжю Азовського та Чорного морів. Відвага, героїзм, військова доблесть козаків оспівана в тисячах народних, пісень, в думах та художніх творах українських та іноземних письменників та митців.

Уже в XVI, а особливо в XVII столітті, на території нашої області появляється багато сторожевих постів (паланок) запорозьких козаків, як наприклад: Зайцівська, Ясинуватська, Домаха, Першаківська, Бахмутська, Святогорівська та інші. Спочатку там протягом літа несли сторожову службу безсімейні чоловіки, а згодом почали селитися сім'ями, утворюючи хутори. І з роками таких поселенців-козаків було щораз більше. Основними рисами наших предків були волелюбність, безстрашність, сильна любов до України, свого народу та його віри, заради яких вони ризикували життям і долею своїх дітей. Тяжка була доля полонених. Бранців-чоловіків приковували до весел на галерах, жінок та дівчат продавали в рабство та гареми, а з хлопчиків робили яничарів (рабів-воїнів) кримських ханів та турецьких султанів. Хлопчиків-бранців учили військовій справі, прививали ненависть до всіх народів, а особливо до рідного, любов до мундира, нагород та похвал з боку начальства.

Запорожці вважали себе вояками польських королів, а після успішної війни Богдана Хмельницького проти Польщі та періоду у підданстві Московської держави на основі березневих статей 1654 року, — вояками Московських царів. Але запорожці не визнавали над собою ніякої (нічиєї) влади і становили незалежну військову республіку.

Після посилення польського гніту на Правобережній Україні в XVII столітті почалося масове переселення українських селян на незайняті території, що були землею Московської держави. Люди селилися слободами і теж зазнавали руйнувань та полону від різних кочових орд. Після з них були утворені Слобідські козацькі полки. Частина колишньої Слобідської України входить до складу Донець-

кої області (Слов'янський, Краснолиманський, Артемівський р-ни). Частина області колись входила до складу земель Війська Донського (Амвросіївський, Тельмановський, Новоазовський р-ни).

Після обмежень Петром I та знищення Катериною II Гетьманщини (самоврядування на Україні згідно договірних умов з царем Олексієм Михайловичем), а потім і знищення Запорозької Січі, московські царі надавали дворянські права та привілеї колишній козацькій старшині, закріпачували селян-землеробів (посполитні) та козацьку бідноту. Царі роздавали землі запорожців своїм фаворитам, військовій знаті, переселеним з Криму грекам, німецьким колоністам (звільняючи останніх від будь-яких податків на 50 літ та військової служби назавжди), переселеним євреям, сербам, амнестованим розкольникам.

Запровадження кріпосного права, посилення гніту, податки, малоземелля викликали бунти, особливо серед бідноти, котра зокрема приймала участь в селянських війнах під проводом Степана Разіна Бахмутського отамана Кіндрата Булавіна. Але, ні утиски, ні сваволя поміщиків не перешкодили нашим волелюбним предкам передавати від покоління до покоління чарівні українські пісні, казки, думи, обряди, традиції і наш найдорожчий скарб — мову.

У другій половині XIX ст. починається бурхливий розвиток промисловости в Донбасі. У пошуках ліпшої долі сюди на заробітки тягнуться тисячі людей, особливо з перенаселених центральних губерній Росії. Міста нашої області стають в основному російськими. Але на шахти та заводи йшла й частина безземельного українського селянства. Капіталісти та царські чиновники не дбали про культуру та освіту трудового люду. Шкіл було дуже мало — і ті російські, німецькі та єврейські. Українське населення мусіло або русифікуватись, або залишатись без будь-якої освіти. Але і в той тяжкий час не вмерли почуття національної гордості і культура українців у Донбасі.

З перемогою Жовтневої революції був ліквідований як

економічний так національний гніт усіх народів Російської імперії. Вільні українці в Донбасі одержали рівні права з росіянами. Тобто, українські школи, театри, газети, клуби та хати-читальні, хори, драмгуртки тощо.

Період культу особи дещо уповільнив розвиток української культури, зокрема в Донбасі. Особливо відчутні були репресії проти діячів української культури, вчителів, письменників. Тепер вони реабілітовані і повернені народодові.

**Кто не принадлежит своему Отечеству,
тот не принадлежит и человечеству.**

В. Г. Белинский

Нині Донецька область належить до суверенної національної держави робітників і селян — Української РСР. В області проживає 4.9 мільйонів чоловік. З них 2.7 мільйонів українців (55.1%); 1.9 мільйонів росіян (38.8%); 107 тисяч греків (2.2%); 73 тисяч білорусів (1.5%); 2.4% інших національностей. Оскільки в області проживає понад 10% всього населення республіки, її питома вага як в промисловості, так і в сільському господарстві та культурі дуже висока. Всім відомі досягнення області в галузі матеріального виробництва, а про культуру, мову та освіту хочеться поділитись своїми думками в цій статті.

Є в області 4 державних драматичних театри, один оперний та одна філярмонія. В кількісному відношенні це дуже мало. І лиш незначний відсоток людей може користуватись послугами великого мистецтва. До того ж всі театри російські і за мовою і духом. Отже корінне (тубільне) населення зовсім позбавлене мистецького життя. Палаци культури, клуби, палаци понерів теж уникають української тематики і мови. Є велика мережа кінотеатрів, але в жодному з них не демонструється жоден фільм українською мовою. Мова телепередач та радіо в області також на 80-90% російська.

В науково-дослідних установах, вузах, технікумах, державних установах, на підприємствах та залізницях також зреклися української мови повністю чи майже повністю.

Школи — основні заклади формування громадян у виробничому, культурному і патріотичному пляні. А в Краматорську, Дружківці, Костянтинівці, Артемівську, Горлівці, Жданові, Донецьку, а може і в неназваних мною містах, українських шкіл зовсім немає. Всі дитячі садки та ясла чомусь російські. А в містах же проживає понад 2 мільйони тих, що називають себе українцями. А багато українців соромляться навіть називатись «плебейською» національністю своїх предків. І ці два мільйони українців дивляться кінофільми і телепередачі, читають книги та газети російською мовою, вчать дітей в дошкільних закладах, школах та вузах чужою їм мовою.

Політика Радянського Союзу в національному питанні — рівноправність, дружба, суверенітет...

В радянському Союзі відбувається вільний розвиток національних мов. Кожна людина має цілковиту свободу говорити, виховувати і навчати своїх дітей будь-якою мовою. Не допускається ніяких привілеїв, обмежень або примусу щодо навчання тих чи інших мов.

Основи наукового комунізму.

Чи можна говорити про рівноправність 2 мільйонів українців, понад 100 тисяч греків, десятків тисяч білорусів, євреїв, татар, та інших національностей у нашій області, якщо вони змушені зрікатись рідної мови, національних традицій, обрядів тощо? Рівні права на зарплату, ресторан чи магазин це ж ще не рівноправність.

Дружба ґрунтується на взаємній симпатії, взаєморозумінні, взаємодопомозі. Чи можна говорити про дружбу, коли значна частина вчителів області зневажливо ставить-ся до української мови, дивиться на українців, як на щось

відживаюче, неповноцінне, не вчить їхньої мови, не боліє за їхнє теперішнє та майбутнє, а навпаки заохочує українців до асиміляції, денаціоналізації чи, як іноді говорять, злиття націй.

Сьогодні дуже багато людей без сорому кажуть: «Які там ми українці, ми — перевертні, «хахли». «Я українець, но не люблю українського язика». «А мені всьо равно, яким язиком чоловік балакає, аби хороший був». «Я знаю українській язик, всьо понімаю, а розговарівать і читать не могу». «А для чого він нужний як всьо, візде по-руському». «Я вообщє не понімаю, к чєму сейчас націоналізм (мав на увазі українську мову), еслі вся література на руском язике».

Ніхто силою не віднімає в українців Донбасу, як і в жодної іншої нації чи народности СРСР, рідної мови. І уряд, і партія за її всебічний розвиток...

Той не марксист, той не демократ, хто не визнає і не відстоює рівноправности нації і мов, не бореться з усяким національним гнітом, або нерівноправністю. Це безперечно.

В. І Ленін

Пожалуй нет человека, который не испытывал бы неискоренимого чувства любви, привязанности к земле дедов и прадедов, родной культуре, к своему языку, своим традициям и обичаям.

Л. И. Брежнев

Треба бережливо, з повагою ставитись до нашої рідної, чудової української мови. Це наш скарб, велика спадщина, яку кожний з нас і в першу чергу ви, письменники, повинні берегти і розвивати.

П. Шелест

Зрікатись рідної мови презирливо і аморально.

О. Гончар

Як же зубого виглядають у світлі цих висловлювань люди з поглядами на рідну мову, що приведені вище, батьки, що приводять семилітню дитину до школи і кажуть: «Запишіть у руське», учителі, яким байдуже якою мовою викладати математику, хемію чи іноземну мову (аби побільше годин), працівники органів народної освіти, що без жаху, а часом і з радістю підписують накази чи розпорядження про перехід школи на російську мову викладання.

Скажена травля українського народу Польщею, цісарською Австро-Угорщиною та російським царатом (тюрма народів) не змогла знищити народу. Не допомогли цьому ні Унія, ні Валуєвські циркуляри. То невже ж в епоху розквіту націй, національних культур, національно-визвольних рухів у всьому світі мають щезнути 2.7 мільйонів українців Донецької області?

Багато десятиліть царські чиновники та їх прихвостні з українського панства твердили: «Не было, нет и быть не может». На весь інтелігентний Київ тільки 4 родини говорили українською мовою (Лисенко, Косачі, Старицькі, Литецькі), а в Донбасі може і того менше. Але чиновники та прихвостні пішли в небуття і згадуються тільки, як кати народу, а народ жив, живе і житиме. Та чи дозволяє тверде переконання в безсмерті народу залишатись байдужими до очевидного процесу асиміляції — ні, не дозволяє. Бо така байдужість — свідоме гальмування культурного розвитку нації, бо зі знищення мови знищуються всі культурні надбання народу, потенціяльні уми, таланти, генії. І хто оцінить втрати народу за століття історії в результаті гальмування розвитку мови? Частина наших талантів та геніїв служила іншим народам, зокрема російському (Феофан Прокопович, Гоголь, Короленко, Скліфосовський, Остроградський, Репін, Корольов), італійському (Соломія Крушельницька, Олександр Мишуга), польському, німецькому та ін. А скільки їх загинуло, не розвинувшись?

Как это необходимо, чтобы человек з детства чувствовал аромат родной земли и аромат родной речи.

(З брошури Г. Л. Могилевської «Познание прекрасного» Пед. ф-т, Л. 6, 1971 р.)

Буквально в останні роки в Кіндратівській сільській 8-річній школі ставало все менше і менше учнів, бо в кількох кілометрах від села розташоване місто Дружківка і учні переходили до Дружківських шкіл (бо вони російські). Контингент учнів катастрофічно падав і школа опинилась перед загрозою закриття. Органи освіти постановили зробити її російською. І зразу стало втричі більше учнів. А ті 60 чи 70 учнів, що вчилися українською мовою та їх батьки? Може вони збунтувалися? Може вимагали для себе законного права вчитись та вчити своїх дітей рідною мовою? Може перевели дітей до сусідньої української школи? Нічого такого не сталося. Чи не схоже це на Шевченкове: «Німі на панщину ідуть...» Німі зрікаються національної гордості, національного **лиця**.

В селищі Мала Іллінівка (м. Артемівськ) проживає не більше 2-5% неукраїнського населення. А школа російська. І стала такою в останні 5-6 літ. Діти вдома і на вулиці говорять українською мовою, а в школі російською. У племянника-шестиклясника в зошиті прочитав: «Построить треугольник за углом и двумя сторонами». Питаю, невже так можна? Каже: «Так диктував учитель». І не дивно. Бо ж може він 20-30 літ говорив: «побудувати трикутник за кутом», а тут, раптом, треба заробляти гроші вже російською мовою. А це ж нелегко не лише дітям.

Що ж набудуть такі вихованці? Краси та величі творінь Пушкіна, Тургенева чи Достоевського вони не збагнуть, бо нікому не дано відчутти те, що не впливає з цілого життя, кожногоденного вживання і думання, що не є музикою душі. А на Шевченка, Нечуя-Левицького, Лесю Українку, а тим більше В. Стефаніка, чи М. Черемшину, діти дивляться як на іноземних. Бо батьки та бабусі говорять на місцевому діалекті на теми далекі від ідей пись-

менників та й у їх лексиконі далеко не всі слова клясиків літератури. До того ж батькам часто «всьо равно яким язиком балакать». Ось і залишається вихованим та навченим таким робом людям їсти, спати, працювати, споглядати телевізор (байдуже що, аби не опера, симфонія чи п'єса), почитувати романи (щоб взнати піймають, чи не піймають шпіона, розлюбить чи не розлюбить і т. п.), дивитись «хороші» кіна («отдыхательние» і «переживательние»), футбол. А чим же таке життя відрізняється від тваринного? Адже і тварини працюють (коні, воли, ішаки тягають вантажі, собаки гавкають, коти ловлять миш, корови дають молоко, вівці шерсть, і т. п.), сплять, вибрикують, чистяться, часто дивляться з цікавістю за грою чи бійкою інших тварин. А ми ж прагнемо виховати свідомого, мислячого, культурного будівника майбутнього. Чи ж можна тут обійтись без рідної мови?

Радянський Союз — багатонаціональна держава і кожний служить їй як росіянин, грузин, естонець, киргиз, українець чи білорус, а не як мамлюк, яничар, безбатченко-космополіт, перевертень чи хахол, чорномазий, косоглазий чи звер.

В кого не болять душа за рідну землю, за свій народ — не любить нікого й нічого, той живе лише для того, щоб натоптати черево. Не можна бути патріотом Радянського Союзу, якщо не є патріотом свого народу, який дав тобі життя, створив культуру, традиції, обряди, мову.

Земле рідна!..

Хто тебе любов'ю обікраде,

Хто твої турботи обміне,

Хай того земне тяжіння зрадить

І з прокляттям безвість проковтне.

В. Симоненко

Сьогодні українська мова в Донецькій області є другою, нижчою, необов'язковою для вивчення, приреченою на злиття. Але вона ще звучить по радіо, телевізору, в

кіножурналах, в піснях під час випивок. Теперішнє ж покоління вчилася в українських школах, знає українську мову тільки не говорить нею, бо дехто (може один із 100 чоловік) не вчив, не знає її.

А що ж буде через 20-30 літ? Ким стануть сьогоднішні діти, що від коліски чують тільки суржик та російську мову, в школі вивчають українську, як іноземну? Невже наші діти та внуки під час переписів будуть записувати себе: «Національність — совецький, українського проісходження, родной язык — донбаскій»?

Негр, як ознаку приналежности до свого племені може показати колір шкіри, узбек чи киргиз — очі. А на що ж вкаже українець? Вже сьогодні можна почути серед робітників: «Здесь нет України. Покажи мне хоть одного настоящего украинца». Таке становище веде до занепаду культури, хоч шкіл стає чимраз більше і діти вчаться більше років. А може ж привести і до гайдамаччини?

Українці, що великими масами живуть в Краснодарському краї, центральних районах Росії (Курська, Білгородська, Волгоградська області), Алтайському краї та інших районах Росії майже асимілювались і в них лишилися українськими тільки прізвища. З точки зору тих українців, що прагнуть тільки задовольнити черево, з точки зору американця чи француза, який і не знає, що є там десь якісь українці чи білоруси, для якого весь Радянський Союз — Росія і, на решті, для росіянина, що є тільки ходячим шлунком, байдуже те, що асимілювались кілька мільйонів українців (стали русськими українського проісходження, чи українцями — а рідна мова російська) чи стали американцями польського чи російського походження. Але тим, хто думає про майбутнє, про культуру, про прогрес людства, байдуже бути не може.

Очевидно, що сьогоднішнє становище в галузі культури та освіти в Донецькій області веде до асиміляції українського корінного населення (2.7 мільйони чоловік).

Для усунення ненормального становища, що склалося в області в останні десятиліття і веде до асиміляції годилось би:

1. Видати масовим тиражем по найдешевшій ціні збірку висловлювань (типу «Цікаві бувальщини», «Музиканти сміються» чи «Золотые россыпи»), про українську мову та мову взагалі, про Батьківщину, про Україну, визначних людей минулого і сучасних.

2. Видати книгу, що вчила б як буквар грамоті любити, шанувати людську гідність, свій народ, Радянський Союз, всіх людей Землі. Якщо такої книги нема, оголосити конкурс.

3. Щоб вчителі ніде не соромились говорити рідною українською мовою, не обмежувались місцевим діалектом, не говорили суржилом, щоб послідовно, вперто, завзято, з любов'ю вкладали в душі дітей та їх батьків свідомість належності до української нації, розкривали культурні та мовні багатства народу, постійно доводили, що людина без патріотичних устремлінь, без свідомої праці на користь свого народу (в першу чергу), без свідомого творення добра — це віл, вартий тільки того, щоб його запрягали в ярмо.

4. Не приймати вчителем будь-якого предмета людини, що не знає, не шанує української мови та культури.

5. Ганьбити тих, хто питає учнів чи студентів, якою мовою вести курс чи предмет, українською чи російською («мені однаково»).

6. Зупиняти тих батьків та дітей, що рвуться до російських шкіл, так як зупиняємо дітей, що біжать на вулицю з інтенсивним транспортним рухом, чи хочуть встромити руку в окріп, кислоту чи вогонь по незнанню, нерозумінню. Постійно доводити, що: «Все на світі можна вибрати, сину, не можна вибрати тільки Батьківщину» (В. Симоненко).

7. Запропонувати іншу роботу вчителям, що чванливо кажуть: «Українській язик — це теляча мова» (слова директора української (!!!) школи); «Я не знаю українськово язика, он мне не нужен і вообще не нужен» (чув від багатьох вчителів).

8. Щоб у книгарнях працювали люди, які б знали свій

товар, уміло рекомендували покупцеві, замовляли б не лише ходовий товар (про шпигунів та любов), а й високохудожню, патріотичну літературу. Щоб кращі здобутки українського красного письменства виходили не 30-тисячним тиражем (один примірник на 1000-1500 чоловік), а поезії 8 тисяч (один примірник на 5000 чол.), а мільйонними тиражами. А скільки їх, таких працівників книгарень та бібліотек, що взагалі не читають і трьох слів по-українськи зв'язати не можуть!

9. Щоб працівники музеїв, у тім числі народних, розкривали правдиву історію народу, його боротьбу за життя, боротьбу проти всіх поневолювачів та експлуататорів. І знову ж, як може бути працівником музею людина, що не знає, або зневажливо відноситься до мози народу, велич та історію якого вивчав та показує відвідувачам? А як часто доводиться таке зустрічати.

10. Щоб преса, радіо, телебачення систематично, дохідливо доносили до кожного громадянина культурні, наукові, технічні досягнення українського народу. Наші здобутки не найбільші в світі, але вони повинні бути для всіх нас найдорожчими, бо вони наші, наша слава, наша гордість.

11. Щоб закон у судовому порядку позбавляв громадянства Української РСР кожного, хто зневажає Україну, український народ, українську мову. Щоб суд з найширшим сповіщенням громадськості виносив вироки — громадську догану тим, хто з необережності чи несвідомо так чи інакше діяв на шкоду українському народові.

12. При влаштуванні на роботу, скороченні штатів, наданні квартир, прийомі до вузів та технікумів надавати перевагу місцевим жителям.

13. Ганьбити тих місцевих жителів (хочби і росіян за національністю), що співають пісню «Россия — родина моя», адже це нісенітниця. Росії як імперії давно нема. На її місці Радянський Союз — добровільне об'єднання народів. Як же розуміти того, хто живе в Донеччині, на Україні, а батьківщиною має Росію? Емігрантом чи окупантом? Як би подивились на індуса чи канадця, який твердив би,

що його батьківщина Англія (на тій підставі, що Індія та Канада входять до співдружності)?

14. Щоб Донецьке радіо та телебачення вели передачі тільки українською мовою і транслювали б Київ та інші українські радіо та телецентри. Для трансляції з Москви годилось би мати окремі, подібні до «Маяка», центр та канал.

15. Щоб на вулицях та дорогах місцевого значення всі надписи, льозунги, вказівні знаки були написані українською мовою.

16. Щоб українські кіностудії та кінолюбители зняли серії фільмів під назвою «Скарби української культури» (наприклад: «Церковна архітектура», «Заповідники, ботанічні сади та парки України», «Історичні пам'ятники та фортеці», «По залах музеїв України» і т. п.). Забезпечити такими стрічками всі школи та передавати по телевізору, як зараз передається з Москви чи не найлюбиміша у найрізноманітніших телеглядачів передача «Клуб кінопутешествий».

У багатьох країнах національно-визвольні рухи проходили і проходять під гаслами «Америка для американців», «Індія для індусів» і т. п. Чи підійшло б гасло «Донбас для українців»? — Ні. Бо Донбас уже півстоліття — невід'ємна складова частина суверенної України. В Донбасі значний відсоток жителів інших національностей, що живуть тут протягом багатьох, іноді багатьох десятків, поколінь. Такими є греки, росіяни. Донеччина давно стала їхньою батьківщиною, іншої вони не знають. Багато з них вважають рідною мовою українську, а серби взагалі втратили свою національну приналежність. Кожна людина вправі будь-де зберігати своє національне лице, свою мову, культуру, традиції, прагнути і мати змогу повернутись на землю своїх предків. Все це повинні мати і неукраїнці в Донеччині. Але вони не можуть мати права, їдучи на возі українського народу, робити йому зло, зневажати його, своїми вчинками та поведінкою продовжувати віджилі та давно засуджені шовіністичні тенденції. Політика царів сприяла шовіністичній діяльності кожного великорося, від титулизованого чи-

новника чи технічного спеціаліста до некваліфікованого робітника чи селянина включно. Зараз же для цього немає жодних підстав.

Кожна людина має право говорити в кругу сім'ї, з своїми одноплемінцями рідною мовою. Годилось би заохочувати створення греками, білорусами, росіянами, євреями, татарами та іншими представниками національних меншин у Донбасі національних суспільно-культурних товариств з метою вивчення рідної мови, культури та історії свого народу, взаємодопомоги тощо. Сприятим їм шляхом надання приміщень, засобів для друкування газет чи листів і т. п., як то з успіхом робиться для нацменшостей в Польщі, Чехо-Словаччині, Канаді та інших країнах.

Всі середні школи, технікуми, ПТУ, вузи повинні бути українськими. Початкову ж освіту діти росіян, греків, білорусів, євреїв, татар та інших можуть одержувати рідною мовою з паралельним вивченням української.

Вивчення російської мови починати не з 2-гої класи, а з 5-6-ої класи, коли дитина в основному вже знатиме рідну мову. Іноземну мову зробити обов'язковим предметом, щоб вивчали лише ті, хто хочуть і можуть вивчати її так, щоб могли читати і говорити.

Сьогодні можна часто почути в робітничому середовищі: хохол, кацап, чорноазій, звер. І це не викликає в людей обурення, гніву чи навіть осуду. Годилось би суворо карати будь-яку дискримінацію та образи людей за їх національну приналежність.

Погане знання української мови в Донецькій області (так і російської теж) зумовлене на мою думку такими причинами:

1. Розвінчаною нині Сталінською концепцією про відмирання мов і що колись буде єдина в світі мова, яка не буде ні російською, ні...

2. Майже насильницьке перемішування спеціалістів, коли випускників українських вузів направляли в Росію та інші республіки, а на Україну присилали спеціалістів з інших республік. І часто українці назавжди залишались за

межами України, а росіяни назавжди на Україні.

3. Гнилим переконанням багатьох людей, що «риба шукає де глибше, а людина де-лучче». Тобто, що людина живе і працює там, де більше платять, де краща природа чи клімат, де дешевші овочі, фрукти, м'ясо. А прислів'я годилось би доточити словами «якщо в людини риб'ячий мозок».

4. Двомовне навчання починається з другої класи — і формальне вивчення мов, особливо української.

5. Погана мова газет, радіо, шкільних підручників, учителів.

6. Що багато хто думає, що українською мовою звучать тільки сміховинки та пісні, а не знає, що існує велика українська література, що на українську мову перекладено безліч творів світової класики, твори класиків марксизму-ленінізму, написано та перекладено тисячі праць з усіх галузей науки, техніки, філософії, мистецтва. Нема на світі такого, чого не можна було б сказати чи написати українською мовою.

7. Нерозуміння учнями, батьками та й учителями того очевидного факту, що не можна вивчити чужої мови, не вивчивши як слід рідної.

Автор статті народився і виріс у донецькому селі. Вчився в Дніпропетровську, Одесі, Москві. Працював учителем, будівником, вантажником та кваліфікованим робітником на заводі. Зараз працює слюсарем-монтажником на будівництві електростанцій. Відбув рік у Володимирській тюрмі та 6 років у Мордовських таборих. Злочину ніякого не вчинив. Чимало подорожував, здебільшого по Україні.

Скрізь і з усіма на Україні я говорив українською мовою, в тім числі з росіянами і не зустрічав осуду чи зневаги за це. Скорше симпатії і, зокрема, тих росіян, які не можуть говорити по-українськи і навіть мало розуміють. Цей власний досвід в якійсь мірі свідчить про підсвідоме шанування права кожного українця користуватись рідною мовою.

В одній установі в місті Дружківці мені сказала зав.: «К нам поступило 4320 заявлений и только одно Ваше по-украинськи, и я же Вам ничего не говорю». Пізніше вона назвала мене націоналістом за вимогу видати документ українською мовою. Але зразу ж відчула, що сказала не те і схамінулась. Розійшлись по-людськи, без образ.

Багато з тих, кого доводиться запитати щось на вулиці чи в установі, не розуміє окремих слів і без гніву, доброзичливо просить сказати, що значить незрозуміле слово по-російськи. Багато хто пробує підтримувати розмову українською мовою, але не виходить через брак лексичного матеріалу. І лише одиниці із сотень вбачають в цьому націоналізм, не маючи найменшого поняття, що воно таке. Адже кожній скільки-небудь грамотній людині відомо, що національна гордість, любов до землі дідів та прадідів, любов до рідної мови не має нічого спільного з націоналізмом.

Я не говорю, як те робили нацисти в Німеччині, царські держиморди, польські ксьондзи та магнати, поодинокі росіяни, на жаль, і тепер (весь Советський Союз — это Россия), що українською мовою говоритиме весь світ, вся Росія, чи Польща. Але для мене, для кожного українця мова має стати святиною, найдорожчим скарбом. А для кожного з національних меншостей обов'язково її знати, хоч і не вважати святиною, якою для нього має бути його рідна мова. Так же записано в законах, так говорять письменники, визначні діячі партії, партійні документи. Цією статтею хотілось би:

1. Пробудити в своїх земляків українців свідомість приналежності до окремішнього українського народу, одного з багатьох братніх слов'янських народів (росіяни, білоруси, болгары, серби, словенці, словаки, чехи, поляки).

2. Розбудити приспану любов до рідного краю, його культури, героїчного (хоч і трагічного) минулого, щоб прекрасним стало майбутнє.

3. Закликати кожного українця до свідомої праці на користь рідного народу, Батьківщини, України.

4. Звернутись до кожного неукраїнця області з закликом: «Будьмо братами! Шануйте, поважайте мову, культуру, традиції народу, на землі якого живе, хліб якого їсте».

Автор проти будь-якого примусу у вивченні мов, у тім числі й рідної української. Хай все буде добровільне, але щоб кожний знав, що без знання української мови перед юнаком чи дівчиною будуть закриті двері вузів та технікумів України, виключені керівні посади в установах та підприємствах, робота в бібліотеках, книгарнях, музеях, школах та дошкільних закладах України та скрізь де працівник має справу з людьми. Такі заходи підняли б авторитет мови і вона зайняла б таке місце, яке їй належить її по праву суверенності республіки. Від цього ніхто нічого не втратив би, а у виграші були б усі, в тім числі росіяни та інші національні меншості області, а також українська культура, культура Радянського Союзу та світова культура.

Автор усвідомляє, що написав слабо аргументовано, може без достатнього логічного зв'язку і переконливості, привів мало яскравих фактів, але думає краще хай буде хоч це, ніж нічого. Хочеться, щоб стаття зіграла роль хоч слабенького сигналу тривоги у зв'язку з ненормальним становищем з мовою та освітою в Донецькій області. (Хоч мабуть годилося б бити в усі дзвони). Сподіваюсь, що на цю статтю відгукнуться журналісти, вчителі, юристи, мовознавці та інші спеціалісти, розроблять тему з науковою аргументацією, з посиланням на документи, історію, доповнять, поправлять помилки та огріхи автора.

З місяць тому я закінчив роботу над цією статтею і почав пошуки де б надрукувати її на українській машинці. Поїхав до міста Дружківки. Висить об'ява «Машинописные работы». Зайшов. Запитав. Сказала машиністка: «Пожалуйста: 12-13 коп. за страницу». А коли сказав, що українською мовою, заявила: «Что Вы, у меня русская машинка. Если бы несколько строчек, это еще можно было бы, а такой объем мне не под силу».

Таке ж саме мені сказали в «Бюро добрих послуг» в м. Краматорську. У Слов'янську мене майже звинуватили в тому, що я так «чисто» говорю по-українськи («Здесь никто так не говорит»). Машиністка (очевидно українка) сказала: «Зачем мне это нужно. По-русски я напечатала бы за час, а по-украински мне мало сидеть три часа, а то и больше». Я запитав, а де ж можна надрукувати? «Поезжайте в Москву, там и напечатают». Пішов до редакції Слов'янської районної газети «Комуніст». Там сказали, що машиністка тільки одна і навіть для себе не встигає друкувати. Порекомендували звернутись в педагогічний інститут. Зайшов у суд. Там подивились на мене, як на іноземця і сказали традиційне: «Что Вы? На украинском не печатаем». В педагогічному інституті теж сказали, що машинки російські.

Ці мої ходіння теж свідчать про те, що українська мова в Донецькій області стала другорядною, приреченою на злиття. Добрі послуги роблять тільки російською мовою.

30 грудня 1971 року дав струм енергобл'юк Слов'янської ДРЕС на 800000 квт. Був мітинг. І я, як монтажник, був на ньому. Виступали керівники будівництва, партійні керівники, передовики виробництва і жоден не сказав жодного слова українською мовою, ніби це було не на Україні, а десь в Росії. Це теж свідчить про другорядність, нижчість української мови в Донецькій області.

2. I. 1972 р.

Тихий

Моя адреса: 343260 Донецька область, м. Дружківка-5, хут. Іжевка

Тихий Олексій Іванович

Зараз у відрядженні: м. Слов'янск, с. Миколаївка. Гуртож. IV. к. 30.

ВІЛЬНИЙ ЧАС ТРУДЯЩИХ

Стаття В. Гукова в «Радянській Донеччині» від 29 березня 1974 р. надзвичайно актуальна, піднімає проблему великої ваги та вимагає зусиль всіх ланок громадського життя та участі в ній всіх громадян від професора до некваліфікованого робітника включно. Я переконаний, що на неї відгукнуться і ті, на совісті та обов'язку яких лежить забезпечувати та організувати культурне дозвілля, підвищувати культурний рівень, кваліфікації та освіту громадян, особливо молодих; і ті, хто прагне, але не може задовольнити свої культурні та духовні потреби; і ті, хто щодня зустрічається у витверезниках з людьми, які весь вільний від роботи час проводять за пляшкою, доміном, біля блакитного екрана, на рибалці, або в пошуках сильних емоцій в парках, на вулицях в бездумному, безцільному блуканні.

Я — робітник. Часто проживаю по гуртожитках, працюю на різних будовах та в різних районах України. Я живу і працюю з молоддю та людьми середнього віку і саме про їхній вільний час хочеться поділитись своїми думками в цьому дописі.

Що я вважаю вільним часом робітника?

1. Час від моменту закінчення робочої зміни до початку наступної зміни.

2. Час відведений на обід (у нашому тресті одна година).

3. Час, коли ми не працюємо з якихось причин (відсутність матеріалів, знарядь праці, організаційний непола-

док, наприклад, оформлення нарядів, неможливість виконувати роботу через те що там працює інша бригада, нормативні відпочинки в процесі роботи — «перекур», вільні хвилини в процесі виконання своєї роботи).

4. Вихідні дні, — свята, відпустки, хвороба.

Вільний час робітник використовує як сам знає та вміє, і ніхто не може робити якихось приписів, наказів, чи розпоряджень щодо його використання. Так було, так є, так має бути і так буде. Будь-яке насильство в цьому праві приведе до насильного, а то й активного опору з боку тих, кому будуть наказувати, вимагати, змушувати. Отже залишається тільки організувати та забезпечувати можливість для культурного і корисного, як для самого трудівника, так і для народу, до якого він належить, для суспільства, для всього людства.

Що зараз пропонується трудящим у вільний від роботи час? Як ставляться трудящі до пропонованих заходів? (Обмежують тільки культурно-освітніми та розважальними заходами й можливостями їх задоволення).

1. Телевізор. Його мають майже всі трудящі. Біля його блакитного екрана просиджують по багато годин денно і робітники, і школярі, і дошкільнята й інтелігенти. Але чи можна сказати, що це чудо техніки суттєво змінило на краще моральне лице суспільства? Культурний та освітній рівень людей? Чи збагатив він їхній духовний світ? Чи розкрив він перед своїми глядачами історію, сучасні проблеми, перспективи та шляхи до прийдешнього? На мою думку, цього не сталося. І чим далі, тим частіше чуєш, що люди тижнями не включають телевізора, бо «нема чого дивитись». Під час «прокурів» тільки й чути розмови про футбол, рідко про окремі епізоди з кінофільмів, про «шпіонів», і ні разу не доводилось чути, щоб хтось обговорював лекцію, новини, побачені по телевізору або почуті по радіо.

Є мабуть над чим подумати працівникам радіо та телебачення. Очевидно було б доцільно обговорити цю проблему і на сторінках газет і перед телеглядачами та радіослухачами. Треба б послухати чим живуть, чого хочуть, до

чого прагнуть трудящі. Та розповісти на цю тему є що і нашим письменникам, і науковцям і рядовим громадянам. Найгірше ж бачити, що марно пропадають зусилля сотень тисяч працівників радіо та телебачення і мовчати.

2. Кіно. На жаль і на сором, і сьогодні в кіно дуже часто ходять аби згаяти час, не знаючи, що будуть дивитись, яку втіху чи насолоду одержать від перегляду фільму, що нового, потрібного та вартісного винесуть з нього. Та й де можна довідатись про проблеми, що піднімаються в фільмі. Чи ж можуть молоді подивитись фільми минулих років за рекомендаціями своїх батьків, учителів, старших товаришів? Учителі радо рекомендували б переглядати фільми за творами класиків літератури, що вивчаються за шкільною програмою, батьки рекомендували б своїм дітям ті фільми, що їх зворушили в юності і тим самим через цей вид мистецтва відшукали б шлях до сердець своїх дітей, розкривали б перед ними свої уподобання, свої помилки, свій світогляд. А це ж так необхідно. А де зараз можна подивитись хоч би такі фільми, як «Тарас Шевченко», «Наймичка», «Захар Беркут», «Чистеє небо», «Білий птах з чорною ознакою», «Вінченцо Белліні» та ін. Треба чекати може й цілих десять літ поки хтось поставить в плян якийсь із давніх фільмів і то з касових міркувань.

А як довідатись про зміст фільму, на який юнак хоче повести дівчину чи сам бажає подивитись. Анотацій нема, журнали про кіно дають матеріал про фільми, які йтимуть в якомусь селі через 2-3 місяці, через два роки, або й ніколи не йтимуть. Чи взмозі дитина, хоч їй і 19-20 літ тримати в пам'яті або вести журнал, щоб не прогавити одного з сотень фільмів, що його треба б подивитись? Ні. Не може. І тому ходять не щоб подивитись якийсь конкретний фільм, а просто йдуть в кіно.

А можна ж би в межах області чи навіть одного міста давати атестацію та рекомендації на фільми, що йдуть сьогодні, йтимуть протягом найближчого тижня чи місяця. Можна продавати такі анотації в кіосках, школах, книгарнях, в кінотеатрах по 1 коп. за 2-4 штуки, вивішувати на видних місцях.

3. Художня література. Це найбільш ефективний засіб впливу на свідомість, духовний та культурний розвиток людини і суспільства в цілому. Чи забезпечується попит трудящих на корисну, вартісну книгу? Треба відверто сказати: Ні! Чи знайде книголюб, якому сьогодні 17-18 літ, твори Г. Тютюника, В. Симоненка, І. Драча, Ю. Опільського та навіть і такі, що недавно виходили, як «початок» К. Басенка, «Марія» С. Іщенко, «І будуть люди» А. Дімарова та інші? Вони розійшлись (часто як «нагрузка» до книги перев'язаної червоною стрічкою) і коли буде друге, третє, десяте видання ніхто не знає. Та навіть «Кобзар» Т. Шевченка ніде не можна купити. Чому. Це ж і задоволення попиту трудящих, і гроші, і піднесення культурного рівня, і піднесення моральних якостей людей. Коли ж людям, а особливо молоді пропонують тільки залежаний товар, обов'язково знецінюється і вся книжкова продукція та ще й виховується зневага до книги, до літератури взагалі.

4. Лекції. Лекційних залів взагалі дуже небагато. Лекції проводяться рідко, особливо у великих залах. Тематика лекцій також обмежена вузьким колом тем. Великі аудиторії збирають хіба що міжнародні проблеми та наукові або технічні для спеціалістів. Рідко можна побачити оголошення про циклі лекцій на теми моральні, мистецтва, літератури і т. д. Але це тема товариства «Знання». Мої ж колеги-робітники лекцій не відвідують або дуже мало відвідують. Про це докладніше могли б сказати соціологи.

Палаці культури, клуби, червоні куточки, музеї обслуговують мізерну кількість трудящих у відсотковому відношенні. Художня самодіяльність перестала бути масовою, а працює з напівпрофесіоналами. Чому?

Про всі ці мої «чому?» годилося б запитати і керівників культурних закладів, і керівників підприємств, палаців культури, клубів, комсомольських вожаків, начальників житлово-комунальних установ, учителів, робітників, селян, молодь.

Навряд чи можна знайти метод чи правило, яке в однаковій мірі задовольнило б і науковців, і інженерів, і

робітників, і селян всієї України, області чи навіть одного міста. Почати можна б з окремого заводу чи села, окремого навіть будинку чи гуртожитка в залежності від того, що є з традицій, кадрів, матеріальних можливостей, приміщень тощо.

Почати можна б з того, щоб зібрати людей і запитати: «Чого ви хочете? Чого бракує у вашому житті? Що ви готові зробити, щоб вам жилося краще? Що ви вважаєте за необхідне змінити і як саме?» Я переконаний, що люди сказали б багато корисного, важливого і самі без приказів зверху знайшли б дорогу до культурного життя, потяглись би і до культури і до науки, і до самоудосконалення. Багато хто, особливо молодь, поміняла б пляшку на музичний інструмент, книгу, лекцію, пензель, туристський похід чи на щось інше, що збагачує, а не збіднює духовний світ людини, як сьогоднішні уподобання (горілка, доміно, бешкетництво і т. п.). Тільки ж не треба плянів роботи, наглядачів, казенних організаторів.

Я не ідеаліст, і не думаю, що все зробиться за три дні чи навіть три роки, але тих, хто ще не став алкоголіком, хто прагне справжнього, достойного людини життя, треба сьогодні ж забезпечити можливістю вести таке життя.

Для цього потрібно: дати можливість працювати в бригаді, де всі однаково відносяться до роботи; жити з тими, чий інтерес та уподобання сходяться; організовуватися в земляцтва, громади, товариства, клуби, гуртки і т. д.

5. Перерва на обід. Це ціла година часу, який може бути використаний для прийняття їжі (10-15 хв.), а решта на читання газет, слухання музики, перегляд короткометражних кінофільмів, лекції, читання брошур та книг, теж доміно, більярди і т. п. в залежності від рівня інтелекту, бажань та уподобань кожного трудівника. А нині абсолютна більшість робітників простоює в черзі в їдальнях, дуже часто навіть за рахунок робочого часу, бо за годину відведenu на обід багато хто не встигає достоятись в черзі та пообідати. Я спостерігав таке на будівництві Ладижинської, Запорізької, Вуглегірської, Курахівської, Слов'янської

та Старобешевської ДРЕС, в Краматорську, на Машинобудівному заводі в м. Дружківці, на Машинобудівному заводі ім. 15-ти ліття ЛКСМУ в м. Донецьку, а також в їдальнях м. Харкова. Кажуть, що не краще і на інших підприємствах та будовах. Було б добре якби по цьому питанню сказали своє слово працівники громадського харчування, профспілки, молодь та ін.

Я ніяк не можу збагнути, що дає самообслуговування. В багатьох їдальнях стоять десятки незайнятих столів, а люди в три-чотири ряди товпляться біля роздачі, сваряться, матюкаються, потихеньку крадуть те, що скраю лежить, розповідають в голос масні анекдоти, перевертають підноси з їжею, встановлюють і порушують чергу, теоретизують жива чи не жива повинна бути черга, можна займати на цілу бригаду чи не можна, розглядають принади жінок та дівчат, що бігають по кухні, тягають п'ятилітрові каструлі, готують страви. Невже це можна назвати відпочинком взагалі, а культурним тим більше? В таких чергах стоїть і значна кількість інженерно-технічних працівників, господарських та профспілкових діячів. Не доводилося бачити тільки директорів підприємств, але мабуть, і вони бувають, бачать і знають, що робиться в їдальнях під час обідніх перерв.

В окремих їдальнях для окремих цехів обід організовано, ставлять на столи і люди швидко, спокійно, без черги приймають їжу і можуть справді відпочити. Таке я бачив в ресторанах для інженерно-технічних працівників.

Бачив я швидке і культурне обслуговування в одному з будинків відпочинку в м. Одесі, де за першим столом, в точно зазначений час на попереднє замовлення вам швидко, культурно і гігієнічно поставлять перед вами страви. Є мабуть ще їдальні, де прекрасно поставлено обслуговування трудящих і їх досвід треба б поширювати.

Щоб для послуг трудящих були організовані якісь інші умови культурного відпочинку крім доміно і карт, я не бачив. Хіба що один раз під час обідньої перерви на Слов'янській ДРЕС грала симфонічна оркестра Донецької фі-

лярмонії та в майстерні Старобешевської ДРЕС стоїть більярдний стіл.

Можна б організувати цикл півгодинних лекцій з музики, прослухання музичних творів з відповідними коментарями, лекції з живопису з демонстрацією діяпозитивів, огляд кінофільмів, що демонструються на екранах міста, огляди літературних новинок, лекції про мораль, право, демонструвати короткометражні документальні та художні фільми тощо.

Лиш незначна частина робітників постійно має можливість безперервно виконувати свою роботу, але не про них мова. Більшість же в зв'язку з ремонтом верстата, відключенням електроенергії, відсутністю заготовок, роботами по забезпеченню техніки безпеки та безлічі інших причин не можуть виконувати свою роботу. І таке трапляється на кілька хвилин чи годин, а то й на кілька днів. І часто ніхто в цьому не винен. А робітник мусить бути на своєму робочому місці, хоч нічого й не робить. В рядах простоїв не буває. Робітник, не маючи що робити, коротає час виготовляючи щось нікому непотрібне, аби була видимість роботи. Відкрити книгу — це вже злочин, порушення трудової дисципліни. А чому? Адже це розумне, що підносить культурний та професійний рівень. В силу різних причин бувають дні, тижні, а то й місяці, коли з цілком законних причин нема фрахту робіт і десятки робітників не мають чого робити, але мусять в брудному одязі вкупі проводити 8 годин нічого не роблячи. Простою не буває, безробіття нема, а непродуктивних затрат робочого часу дуже багато, і таке неробство часто важче ніж звичайна, нормальна, привична робота. Воно важке і в фізичному і особливо психологічному пляні.

Нарешті є ряд професій чи робіт, які дозволяють, при забезпеченні найкращого технологічного процесу, і книгу почитати і полежати і поспати навіть, але окремі начальники вважають сам факт відкривання книги злочином. Можна займатися будь-якими теревенями, анекдотами, чим завгодно, тільки читати не можна. Навіть безплатні відпуст-

ки на час, коли нема роботи, заборонені. А чому? Це ж вигідно і для трудящих і для виробництва.

Про вихідні дні я багато писав на початку статті. Відпустки проходять дуже погано. Кудись поїхати можна, є багато музеїв, чудових куточків природи, театри, виставки, тощо, які недоступні трудящим протягом цілого року. Подивився б під час відпустки, це ж так необхідно всім, а особливо дітям з їх жаждою до знань, нових вражень, історії, та іншого. Але ж попробуй поїхати. Якщо владнаєш з квитком на поїзд чи літак, то не матимеш де переспати. Готелі заповнені, інших помешкань нема і залишається ночівля під відкритим небом, а це далеко не всім по силі, і люди проводять відпустки в домашніх роботах, за доміном, пляшкою, біля блакитного екрана.

При хворобах, що не заважають розумовій роботі, час використовується далеко не завжди розумно і з користю, бо значну частину часу проводять в чергах біля кабінету лікаря.

Висновок. Вільний час трудящих, — це не лише час для відновлення сил для завтрішнього трудового дня, а й час для інтелектуального розвитку, час для піднесення культурного та освітнього рівня трудящих — і цей розвиток повинен би стати в центрі уваги як самих трудящих, так і інтелігенції, на совісті якої лежить відповідальність за прийдешнє.

15. IV. 74.

ДОДАТКИ

СУД НАД ОЛЕКСІЄМ ТИХИМ

23 червня — 1 липня 1977 р. у м. Дружківці Донецької обл. відбувся суд на членами Української Гельсінкської Групи М. Руденком і О. Тихим.

Нижче подасмо ті уривки з самвидавного звідомлення про цей суд і з вироку, які відносяться до О. Тихого.

Повний текст звідомлення і текст вироку опубліковані у книзі «Український Правозахисний Рух» (В-во «Смолоскип», 1978 р., стор. 265-342).

На шостий день суду, цебто 28 червня, до залі пустили тільки 80-річну матір Тихого і сестру Руденка, а під вечір цього ж дня і двох синів Тихого.

Спершу викликали свідків Тихого — Гребенюка Г. С., Цапа, Чуприненка, Скрипкіна, Седристого, Бахаєву (викладачку Донецького університету), а на 29 червня Стебуна Іллю Ісааковича — професора, зав. катедрою теорії літератури Донецького університету.

Раніше у справі Тихого допитували й інших свідків, але про їх виступи нічого не відомо.

Руденко і Тихий просили зачитати всі документи, які їм інкримінують, а в тому числі: Деклярацію, Меморандуми чч. 1, 2 і 3, відкритий лист до КДБ Бориса Ковгара, відкритий лист Й. Терелі, які інкримінують Руденка, суддя заявив, що обидва вони психічно хворі, тому і не зачитують їх листів.

Тихий просив, щоб грошей за експертизу не враховувати, поскільки він не заперечував, що ці чи інші документи були надруковані на його машинці, тому призначувати експертизу не було потреби. Тихий також просив, щоб судовий процес був стенографований або записаний на магнетофоні. Але суд відмовив у тому. Тихий багато разів

давав відклик адвокатові Корецькому, але ні суд, ні сам адвокат не звернули на це уваги.

Свідок Стебун говорив, що Тихий якось подзвонив до нього на катедру і попросив призначити йому час зустрічі для розмови. Він призначив, і між ними відбулась дискусія, у якій (згідно зі свідченням Стебуна — Вид.) Тихий висловив ворожі нашій ідеології погляди на національні питання. Тихий по-наклепницьки твердив, нібито в нас гине українська культура, щезає українська мова. А праці Тихого, на думку Стебуна, мають вороже радянській дійсності політичне спрямування, фальсифікацію і наклеп на радянську дійсність. Стебун сказав, що Тихий ненавидить російську мову.

Суддя запитав, чому ж тоді Тихий закінчив Московський університет. А Тихий відповів, що це свідчить саме про те, що ніякої ненависти до російської (мови) він не плекає.

М. Руденко запитав Стебуна:

— Чи пам'ятаєте ви, Ілля Ісаакович, як у 1949 році вас обвинувачували у космополітизмі? І як я тоді до цього ставився?

Стебун: Так, справді, мені закидали це, а Руденко в той час був секретарем парторганізації Спілки Письменників. Він різко виступав в обороні письменників (котрих згодом реабілітували). Але мені особисто він нічим не допоміг.

Руденко: Чому ж Ви посипаєте сіллю рани тих, хто страждає тепер?

Стебун: — Це видумане страждання. Нема жадного страждання серед нашого народу, і сіяти такі розмови — це злочин проти радянської дійсності.

Тихий (звертається до Стебуна): А пам'ятаєте, як у 1939 році ви в своїй статті писали, що Рильському і іншим таким, як він, місце не на Україні, а на Сибірі?

Суддя: Тихий! Тихий! Не смійте ображати органів слідства!

Тихий: Я не давав вам своїх праць і не просив писати

на них рецензії. Хто давав вам для рецензії мої статті?

Стебун: КДБ.

Тихий: Я подзвонив до вас на катедру і попросив, щоб ви дали мені копію рецензії на мої праці, надіслані до КДБ. Ви сказали, що дасте, а коли я прийшов, то відповіли, що рецензії дати не можете (тому, що хтось там не дозволив), але поговорити зі мною ви не проти. Так що ініціатива щодо розмови походила від вас, а не від мене, як ви це стверджували. Ви по-наклепницьки твердили, що я прийшов вас переконати, з метою притягнути вас до ворожої діяльності. А розмови про конфлікт між російською і українською культурою взагалі не було.

(Звертається до суду:) — Я звинувачую Стебуна в наклепі і доносі до КДБ на Тихого (це є — на мене).

Примітка: Свідок Бахаєва — викладач Донецького університету, напередодні була допитувана і сказала, що була присутня в часі дискусії Стебуна і Тихого і характеризувала цю дискусію точно так же, як і Стебун.

Усе це відбувалося 28 і 29 червня, а що було в попередні дні, відомо тільки судові, КДБ і підсудним.

Далі буде виступ прокурора, котрий у своїй промові виступив вороже спершу проти Руденка, потім проти Тихого, а потім проти Української Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод, називаючи її антирадянською, ворожою і т. д.

З виступу прокурора П. Аржанова

Олексі Тихому прокурор інкримінує його статті «Українське слово», «Думки про рідну мову», «Сільські проблеми», «Роздуми про українську мову та культуру на Донеччині», Деклярацію, Меморандуми чч. 1, 2 і 3, а також зберігання вогнепальної зброї.

Прокурор говорить: «Шкідлива діяльність Тихого замаскована і продумана. Тихий наполегливо намагався про-

вести її в життя. Тихий твердить, що наявність російських шкіл і ВУЗ-ів це порушення суверенітету української держави».

Прокурор звинуватив Тихого в примусовій українізації іншомовних громадян, тому що Тихий писав, що на керівні посади не треба приймати тих, хто не знає української мови, і цим сів ворожнечу між російським і українським народами.

Прокурор говорив ще дуже багато, а вкінці вимагав:

Для Тихого Олексі Івановича:

10 років таборів особливо суворого режиму і 5 років позбавлення волі за ст. 62, ч. II і за ст. 222, ч. II. Карного Кодексу УРСР, а також признати Тихого особливо небезпечним злочинцем-рецидивістом за ст. 26, 42 КК УРСР.

Захист Тихого Олексі Івановича

Адвокат Корецький сказав, що Суд, керуючись ст. 111*) Конституції СРСР, назначив його для оборони Тихого О. І., звинуваченого за ст. 62, ч. II і ст. 222, ч. II Карного Кодексу УРСР.

— Я зупинюсь на ст. 222 — «Про зберігання вогнепальної зброї». У домі матері Тихого, під покрівлю (солом'яною) в коморі знайдено стару німецьку гвинтівку, поржавлену майже наскрізь. Ця обставина повинна притягти особливу увагу. Для того, щоб признати Тихого (винуватим) у зберіганні зброї, потрібні докази. Якими доказами оперував прокурор?

— Гвинтівку знайдено в домі Тихого, значить, він її ховав. Більше ні одного доказу не подав. На попередньому

*) В одержаній копії так і написано «ст. 111 Конституції СРСР». Має бути ст. 158 — Вид.

слідстві допитано багато свідків. Всі вони говорять, що старший брат Тихого — Микола — в часі війни збирав зброю, яку кидали німці відступаючи, і сам партизанив проти німців. Потім його покликали до армії, і він згинув на війні, так і не поспівши розказати комунєбудь про цю гвинтівку. Мається переконливі докази, що Тихий ніякого відношення до гвинтівки не має.

— Більше серйозним є звинувачення Тихого за ст. 62, ч. II Карного Кодексу УРСР. Це зв'язане з антирадянською агітацією і пропагандою. Я не в стані доказати, що тут він не винуватий, бо тут провина його доказана, але не в повнім об'ємі. Уже сам факт підписання Тихим Деклярації і Меморандумів так званої Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод містить у собі склад злочину. У цих документах Група обвинувачує уряд, немов він у 1933 році штучно створив голод на Україні, і вживаються такі терміни, як «геноцид» і «етноцид», які можна вживати лише у відношенні до гітлерівських нацистів. Було сказано, що Тихий у 1972 році розпочав свою ворожу діяльність. Судимість 1957 року Тихий відбув повністю до 15 лютого 1964 року. Значить, 15 лютого 1972 року проминуло 8 років і за цих 8 років Тихий не вчинив ані єдиного проступку; тому сьгоднішню судимість не можна враховувати як рецидив, бо (це) покривається восьмирічним строком давности. Прошу Суд врахувати і те, що Тихий уже немолода людина і має стареньку матір, про котру він повинен подбати. Прошу врахувати і те, чому Тихий ступив на цей шлях: тому, що на нього мали вплив такі люди, як Лук'яненко і інші.

Останнє слово Тихого Олекси Івановича, 1927 р. нар.

Я змушений заявити, що моє останнє слово буде відноситися виключно до справи. Прошу записувати всі мої слова; думаю, що мені буде потрібно 4 до 6 годин для виголошення останнього слова.

Суддя: Якщо будуть повторення або знущання з суду (він мав на думці глузування з суду!), ми вас перервемо. Ви, Тихий, надто багато знаєте. Було б краще, якби ви знали менше.

Тихий: Як я вже говорив, винуватим себе не признаю ні за єдиним пунктом звинувачення. Мені доводиться захищатися не тільки проти слідчих, які зфабрикували «справу», прокурора, але і проти мого адвоката. Його професійний обов'язок — захищати, а не обвинувачувати. Він повинен був заявити, що за статтею 62 не обов'язкова присутність адвоката, і відійти. Так зробив адвокат на попередньому моєму суді. А адвокат Корецький все таки виступив. При чому він, як я і сподівався, половину своєї промови побудував про карабін. У справі нема ані одного доказу в цьому пункті, і він це знав. Я змушений розповісти про своє життя. Я — громадянин СРСР, українець, до жадних партій не належав. До КПРС мене не приймуть, але я й не хотів би бути її членом через декотрі пункти її статуту. На 18-му або 19-му році я прочитав повну збірку творів Леніна. Я завжди дивився на життя власними очима. Я пам'ятаю 1933 рік, голод, пам'ятаю війну, фашистів, пам'ятаю, як вішали, облави, утікачів і т. д. Я вчився в Транспортнім і в Сільськогосподарським інститутах, працював на будові в Златоусті. Уже тоді моє кредо було: «Шлях до свободи лежить через тюрму». Потім я закінчив Московський університет. Працював у школі. У школі знайшов я своє покликання. Працював у сільській школі, бачив село зблизька, і знутри. Вже тоді я мав зустрічі з МВС. Тоді «бунтареві» тільки приглядалися, але «сварливість з бюрократами» не вважали достатньою основою до арешту. Всі пам'ятають ХХ-й з'їзд КПРС. На виробничій нараді в школі я мав доповідь про необхідність перебудови школи відповідно до науки Макаренка. Я заявив, що наша школа зайшла в глухий кут і її треба перебудувати за Макаренком. Я сказав, що як кому, а по-моєму, комунізм у нас не будується. Потім почалися запитання секретарів райкомів, потім лист (до речі, російською мовою, ненависть до якої мені інкримінують) до Президії Верховної

Ради — «Не могу більше мовчати!». Потім дві групи КДБ везуть мене до Донецька, де я розповів їм усе, що думав. Там слідчі зфальсифікували справу. Там прокурор також вимагав 10 років. Там я відхилив адвоката і проти нього мені не довелося захищатися. Там також головним було те, що я закінчив Московський університет. Прокуророві тоді також не треба було виступати з реплікою, як і тепер її нема. Суд не довів ані одного злочину, які мені інкриміновано, але на основі «внутрішнього переконання» присудив 7 років і 5 років позбавлення прав. Мій засуд не єдиний. Я пам'ятаю і інші...

Суддя: — Тихий ! Тихий! Не треба згадувати вироків всіх тих, з ким ви сиділи. Так ви можете говорити і шість годин і вісім!..

Тихий: Я писав до всіх інстанцій і всюди одержував одну відповідь: — «Засуджений правильно». Чому я настоюю на стенографування або магнітозаписи, на акуратне ведення протоколу? Тому, що через 20 років ознайомився зі своєю попередньою «справою» — і що ж? У протоколі немає багатьох запитань, які я ставив свідкам, нема мого останнього слова. Свідчення, в основі, записані вірно, але ж там тільки «школа зайшла в глухий кут». Де ж тут злочин проти радянської влади?

У справі є три довідки. Перша — 1958 року, де той же прокурор Сударов, котрий виступав на суді, постановив: «Дальше ведення справи порядком нагляду припинити, а справу передати на зберігання до Донецького КДБ». Довідка з позначкою «Таємно».

Через дев'ять років Носков Ю. Я. також таємно пише таку ж довідку.

Третя довідка знов прокурора Носкова.

Суддя: Чому ви розповідаєте нам про ту справу, переходить до цієї справи.

Тихий: Чому я говорю про цю справу? Тому, що за ту «справу» мені хочуть додати три або вісім років. Я вважаю неправильним, що суд не має навіть копії вироку першого суду. Я звертався з проханням приєднати його до справи, але мені відмовлено. Чи можна після такого до-

свіду вірити, що суд винесе справедливий вирок? Хто ж підриває авторитет радянської влади? — Тільки прокурори, суди і КДБ, але не такі, як я чи Руденко. А справу 1957 року спрятано і нічого довідатися не можна.

У Тихого (це у мене) зроблено обшук. Шукали «Товаро-матеріальних цінностей, вкрадених з магазину ч. 7», а знайшли статті, листи, друкарську машинку. Все забрали. Взяли і мене. Посадили до КПУ. Я хотів поговорити з прокурором — не дозволили. Я проголосив голодівку. Потім приїхав Мельников з Донецького КДБ, показав опуси Стебуна і інших, при мені роздер дві папки, а через рік появився акт, що папки розірвав не Мельников, а інший КДБ-іст, а й то в присутності свідків.

Попередній суд був закритий, а цей — відкритий. Але я думаю, що ця публіка не випадкова. Не випадково також мої рідні з'явилися в залі суду аж на шостий день.

У моїх статтях мова йде виключно про українську мову і культуру. Мою статтю, за яку він хоче мене судити, прокурор не хотів зачитати, бо видно, що там нічого нема. Прокурор зажадав довідки про наявність українських шкіл у Костянтинівському районі, але чому він говорить про цілу Україну і про Костянтинівський район, а не про той об'єкт, який намагався прослідити я? — Тому, що ці дані вигідні йому! Щодо мови і української культури в Донбасі, то ситуація вам ясна.

Прокурор говорить, нібито я не визнаю поняття «радянський народ». Я син українського народу, але я і син радянського народу, я син світового суспільства.

Усі знають, і прокурор і захисники, що судочинство в судах УРСР ведеться, у відповідності до статті 19 КПК (Кримінально-процесуального кодексу), українською мовою. Але на мої скарги відповідали по-російськи. Або, наприклад, свідок Скрипкін не знає української мови, а я знаю російську, і тому протокол ведеться російською мовою.

Я знаю закони, і хоча з деякими з них я не згідний, я їх не порушу. Так було з законом про мову в школах. Я писав свої пропозиції в часі обговорювання закону про школи. Їх не друкували і навіть відповіді я не одержав.

Але після того, як закон прийнято й затверджено, я його не порушу.

Всі звинувачення проти мене вигадані слідчими і підтримані прокурором. Деякі документи попереднім слідством не були досліджені, тому що появилися після пред'явлення звинувачення. Про інші я можу сказати: статтю «Роздумування про українську мову і культуру в Донбасі» відіслав Непрак до архіву, а через чотири місяці — до КДБ. Чому ж мені цілих п'ять років не пред'являли звинувачення за цю статтю? — Мабуть, тому, що там нічого нема. Друга праця — лист-звернення до Грушецького. Я просив, щоб допитати колишнього заст. голови Облвиконкому Ільяшенка, а також Пахарева, котрий давав оцінку моїй праці. Суд відхилив це моє домагання, очевидно, щоб не виявилися деталі нашої розмови з Ільяшенком. Тоді ж ця пряця була відіслана до КДБ і там пролежала чотири роки.

Я не шовініст, не націоналіст, не людоненависник. У статті я писав щось проти «інтернаціоналізації» Донбасу. У промові прокурора і в «справі» лапки вже зникли. Поскілки на суді ці документи не досліджувалися, то не можна мені їх інкримінувати. Зате ці документи дали Стебуніві, щоб він написав. І Стебун написав. Прокурор переконував суд, що це провокаційне твердження, але прокурор будував усе на слівцях типу «інтелектуальний геноцид», «духовна кастрація», вирваних із контексту. Але це повністю літературні слова і нічого в них нема, та і крім них також. Мені інкримінують лист до Грушецького після розмови в Облвиконкомі. У ньому є дані, але на моє домагання зачитати його прокурор сказав: «Він хоче виступати тут...». І листа не зачитали.

Суддя: (Попереджує, щоб не ображав органів слідства. Каже, що відбере право на останнє слово.)

Тихий: — Лист до невістки — чисто побутовий. Судове слідство його не досліджувало. Речення з нього прокурор коментує самовільно. «Сільські проблеми» — чорновик, забракований автором варіант статті до «Літератур-

ної газети», яка закликала читачів взяти участь у дискусії на цю тему.

Прокурор говорив, що Тихий займається шкідництвом в завуальованій формі і з неї треба здерти маску. Але смішна заява прокурора про те, що я переконував Андроса, що не варт держати десять курок. Що таке стаття «Ви і ми» — я не маю уявлення. Потвердженням, що вона моя, є те, що надрукована на моїй машинці. Але ж моя машинка була в КДБ — як знаряддя злочину!

Поруч з цим у 1967-68 роках Тихий вів антирадянську пропаганду. Але яка ж це пропаганда, коли вона велася серед однієї єдиної людини — Андроса? Я просив суд урахувати, що я буду мати запитання до Андроса, але Андроса нема. Все, що я маю, це копія листа від нього. Він пише: «Товариші показали мені дещо з вашого, і я тепер знаю, який Ви». Андрос у судовому слідстві посвідчив, що жадної пропаганди серед нього я не вів. Всі ви знаєте древню істину: «Один свідок — не свідок». А тим більше, коли розмова була сам-на-сам. Професор Стебун у своїй красивій промові свідчив прямо так, як це записано в статті 62 Карного Кодексу. Але дивно, що я, спілкуючись протягом 13 років з різними людьми, вибрав саме проф. Стебуна, щоб пропагувати серед нього.

Свідок Скрипкін не навів ні єдиного факту, він сказав тільки: «Говорив з усіма тільки по-українськи». Так, я розмовляв по-українськи з росіянами, грузинами, вірменами, і вони мене чудово розуміли. Звертаю увагу Суду на те, що Скрипкін складав свої зізнання в 1974 році. І він не сам туди пішов, а його викликали. Значить, КДБ мало там своїх людей, котрі підказали — викличте он цього. Сядристий також не сам пішов, а його викликали до КДБ, допитали, і він сказав: «Так, розмовляв українською мовою». Щодо Леонової, то вона говорила про праці, яких мені не інкримінують, значить — її зізнання не можуть бути доказом. У судовому слідстві доведено, що жадного поширювання не було.

Мені справді винесено попередження на основі таємної ухвали з 25 грудня 1972 року. Але я не можу погоди-

тися з попередженням, винесеним згідно з необнародованим законом. Тоді ж, після попередження, я звертався до суддів з заявами, щоб мої папери розглянено на судовому засіданні. Але в справі нема ані однієї моєї заяви до суду (а їх було чотири), нема також документів про затримання мене в червні 1976 року, про те, що мене тримали в КПУ. А розглядати мої статті в суді відмовилися.

«Нотатки» Стебуна до моїх творів підпадають під статтю 125 Карного Кодексу. Його зізнання викривляють хід розмов і зустрічей з ним. Головуючий не дав мені можливості завдати Стебунові всі питання, які я хотів. Слідство не звернуло уваги на той факт, що на мої праці є і позитивні рецензії з боку учителів і офіційних установ. Чому ж я не шукав зустрічей з тими, хто позитивно поставився до моєї праці, а вибрав для агітації проф. Стебуна?

У промові прокурора є одна фраза, яка заслуговує на увагу: «Товаришував з людьми, засудженими за особливо небезпечні державні злочини». — Виходить, що такі люди неначе прокажені. Я не знав, що КДБ так думає, і тому протягом 13 років сам товаришував з багатьма людьми і зустрічався зі своїми друзями, засудженими за «особливо небезпечні державні злочини».

Приємно, що прокурор не сказав про те, що моє нутро вороже; він сказав тільки про «замасковане нутро». Далі. Мені інкримінується обговорювання Деклярації і Меморандуму. Свідки Лук'яненко і Руденко посвідчили, що жадного обговорювання не було. Я є членом Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод і підтверджую, що авторами Звернення є всі, хто підписав його й інші документи. Вони мають визначену мету і не містять нічого антирадянського. Через те і прокурор перечив проти їх зачитання, що виявляється порушенням статті 314 Кримінально-процесуального кодексу УРСР. Якщо б ці документи містили щонебудь антирадянське, я б їх не підписав.

У коментарі до ст. 62 КК пояснюється, що таке агітація і пропаганда. Із цих документів видно, що ані мені, ані Руденкові цих злочинів не можна інкримінувати. Там не

написано, що агітацією можна вважати розмову з однією людиною. Там же роз'яснюється, що належить уважати літературою (антирадянською або контрреволюційною) в розумінні статті 62. Видно, що частина інкримінованих мені документів («Сільські проблеми», «Ви і ми») не можуть вважатися (контрреволюційною) літературою.

Суддя запитував Руденка, як до нього відносилися слідчі і тюремна адміністрація. Мене він забув запитати, отже я скажу сам.

Слідчий Чорний і інші при підтримці керівника слідчої групи Наговіцина і прокурора Носкова:

1. Вимагали зізнань щодо фактів, яких мені не інкриміновано.

2. Заставляли давати зізнання щодо фактів, які не можуть бути приєднані через строк давности, і таких, які не мають відношення до справи.

3. Відхиляли мої клопотання про допит свідків, про приєднання до справи нових матеріалів і при цьому звинувачували мене в затягуванні слідства.

4. Відмовлялися зачитати постанову попереднього слідства.

5. Слідчий не дозволив дописувати в протоколі мої замітки, що є порушенням статті 85 КПК УРСР.

6. Із точно (тільки що) вказаних причин я відмовився скласти зізнання, але мене возили на допити і заставляли по чотири — шість годин сидіти перед пустим столом, без права читати, рухатися і вставати.

Суддя: Тихий! Ви скільки годин розповідаєте нам про це!..

Тихий: 7. Я не знаю, чи приєднані до справи мої заяви.

8. В перебігу перших шести днів мені не давали ніяких книг і газет. 36 днів мені не давали окулярів. Хоч при арешті я мав при собі гроші, дванадцять днів мені не дозволили купити навіть махорки.

9. Тюремна адміністрація губила мої скарги, затримувала відповіді на них. А моєї скарги прокуророві щодо нагляду не відіслали.

Наприклад, сім днів у каналізації стукало, а на всі

скарги адміністрація не відповідала. У камері шість днів щось стукало круглодобово. Після скарги начальникові тюрми перестало.

10. Наглядачі самовільно скорочували час прогулянок до 50-40 хвилин.

Тепер про право на захист: мені відмовили, щоб мої інтереси обороняв захисник, назначений мені Президентом МАЮД. Мені відмовили, щоб мої інтереси захищав мій син. Замість того мені накинули «захисника», проти котрого я змушений захищатися. Цей «захисник» і Суд не реагують на мій відвід, що становить порушення статтей 45 і 46 КПК УРСР.

Суд заборонив Руденкові висловити свою думку про мене. Поскільки ми проходимо у тій самій справі, я хочу сказати свою думку про Руденка. Я вважаю, що це має значення для суду...

Суддя: Я знімаю це питання. Це по-вашому має значення, а по-нашому не має. Ви кажете, що знаєте статтю 319 КПК. Ви її не знаєте. (Суддя зачитує статтю 319 про останнє слово підсудного.)

Тихий: Якщо б я не знав цієї статті, ви мене давно позбавили б слова. Але раз це питання знято, я замовкаю.

Я ознайомився з творами Руденка...

Суддя: Це я також знімаю!

Тихий: Я вважаю, що не було жадної злочинної чинности. Жадної провини у виді прямого заміру в мене не виявлено. Жадних мотивів користи я не мав.

Тут багато говорив мій «захисник» про негативний вплив на мене з боку Лук'яненка і інших. Тому заявляю, що ціле своє життя я пережив свідомо.

Дивні маршрути, що привели мене і Суд до Дружківки. Навіщо мене привезли сюди, коли я арештований за постановою прокурора УРСР Глуха Ф.К., на основі прокурора Москви Севастюка? Дивно, що суд іде не в Києві, не в Донецьку, звідки майже всі свідки, а в Дружківці. Це для мене незбагнено, але за цим, очевидно, таїться щось незаконне. Після мого арештування з Києва до Донецька прибула більша група свідків. Якщо мене...

Суддя (перериває): Суд іде до кімнати нарад. Вирок буде завтра увечорі, о годині п'ятій-шостій, або скоріше післязавтра зранку.

ВИРОК

Іменем Української Радянської Соціалістичної Республіки 1977 року 1 липня Судова Колегія в карних справах Донецького обласного суду у складі:

Головуючого

— Зінченко Е. М.

Народних засідателів

— Нерума Л. Д.

— Лукашенко А. Я

При секретареві

— Сусідко Н. Г.

За участю прокурора

— Аржанова П. С.

І адвокатів

— Корецького А. Г.

і

— Алексєвніна Ф. М.

розглянула у відкритому судовому засіданні в місті Дружківці справу по обвинуваченні

Руденка Миколи Даниловича

19 грудня 1920 року народження, уродженця села Юріївка, Олександрівського району Ворошиловградської області, українця, громадянина СРСР, безпартійного, в 1974 р. виключений з членів КПРС за серйозні ідеологічні ухили в його літературній діяльності, освіта середня, одружений в 4-й раз, має чотирьох дітей, пенсіонера, інваліда Великої Вітчизняної війни, нагородженого орденом «Красная Звезда» і медалями, виключеного в 1975 р. з Спілки Письменників СРСР, не судимого, жителя міста Києва, с. Конча-Заспа д. 1, кв. 8 —

у здійсненні злочинів, передбачених ст. 62 ч. 1 КК УРСР та ст. 70 ч. 1. КК РРФСР;

Примітка: Редакція «Смолоскипу» при перекладі цього документу з російської мови дотримувалась принципу «буквалізму» з метою збереження всього антилюдського духа і незграбної форми радянських правничих документів.

Тихого Олексія Івановича

27 січня 1927 року уродження і жителя хутора Іжевка Костянтинівського р-ну Донецької області, українця, громадянина СРСР, безпартійного, з вищою освітою, неодруженого, раніше був одружений двічі, в 1949 р. і 1952 р., має двох дорослих дітей, раніше був судимий в 1957 р. Донецьким обласним судом за ст. 62-І КК УРСР до 7-ми років позбавлення волі та на 5 років позбавлення прав за п. «а» ст. 29 КК УРСР, звільнений з місць позбавлення волі після повного відбуття міри покарання 15 лютого 1964 р., працювавшого пожарником Костянтинівського загону професійної пожежної охорони УВС Донецького облвиконкому, в здійсненні злочинів, передбачених ст. 62, ч. II і ст. 222 ч. I КК УРСР.

Судова Колегія встановила:

Підсудні Руденко і Тихий на ґрунті антирадянських націоналістичних переконань систематично протягом багатьох років виготовляли, переховували і розповсюджували антирадянську наклепницьку літературу і матеріали, в яких містяться наклепницькі вигадки, які порочать радянський державний і суспільний лад, мали при цьому мету ослаблення і підризу радянської влади. Руденко деякі антирадянські матеріали з цією метою передавав за кордон на Захід, де їх використовувала ворожа пропаганда в підривно-вих цілях проти Радянського Союзу.

Підсудний Тихий у січні 1972 р. виготовив ворожий соціалістичному суспільству документ під назвою «Роздуми про українську мову і культуру в Донецькій області», в якому зводить наклепницькі вигадки, що порочать рад. держ. і сусп. лад, зумисно спотворює реальне становище української радянської національної культури, з націоналістичних позицій твердить про те, що корінне населення Донецької обл. начебто позбавлене культурного життя,

що життя освіченої людини нічим «не відрізняється від тварини». Заявляє, що сучасне становище начебто веде до занепаду культури і асиміляції українського корінного населення. Цей документ Тихий розповсюдив: після рукопису до редакції обласної газети «Радянська Донеччина» з домаганням опублікувати його. Тихий неодноразово на початку 1972 р. відвідував редакцію, де в розмові з працівником газети Непраном М. І. обстоював наклепницький зміст цього документу. Крім того, підсудний у квітні 1973 р. передав виготовлену ним рукописну копію цього документу для ознайомлення мешканцеві м. Краматорська Гребенюкові, а машинописну копію разом з іншими своїми документами передав у травні 1976 р. мешканцеві м. Дніпропетровська Береславському. Чернетку рукопису, нотатки і машинопис згаданого документу зберігав у себе вдома до дня вилучення.

В кінці 1972 р. Тихий з цією ж метою виготовив другий ворожий документ під назвою «Думки про рідний Донецький край». В цьому документі Тихий зводить злісні наклеп. вигадки, які порочать рад. держ. і сусп. лад, національну політику КПРС і рад. уряду. Твердить, що на Україні, зокрема, в Донецькій області буцім то проводиться насильна масова асиміляція українського населення, знищується українська мова і культура. Виступаючи проти дружби радянських народів, Тихий в цьому документі називає людей неукраїнської національності, які живуть у Донецькій області, «колоністами» і «пляраторами». З метою розповсюдження цього документу Тихий розмножив його на друкарській машинці і в 1973 р. примірники передав для ознайомлення мешканці м. Жданова Путрі, а в травні 1976 р. — мешканцеві Дніпропетровська Береславському. Один прим. цього документу він зберігав у себе вдома.

У квітні 1973 р. Тихий написав лист на ім'я президента Презид. Верх. Ради УРСР, в якому зводить наклепницькі вигадки, що порочать рад. держ. і сусп. лад, наклепницьки стверджується, що на території Донецької області начебто проводиться насильна асиміляція населен-

ня, що українці буцім то не мають права і можливості вільного розвитку, а також навчання рідною мовою. Тихий намагається внести ворожнечу і недовіря у братні відносини між українцями і особами інших національностей, які живуть у Донецькій області.

Цей документ у травні 1976 р. підсудний передав для ознайомлення Береславському, а один прим. цього документу зберігав у себе вдома до дня його вилучення. Передаючи вищезгадані наклеп. документи Береславському у нього на квартирі в Дніпропетровську, підсудний Тихий обґрунтовував зміст цих документів, наклепницьки стверджував, що на території України, зокрема в Донецькій обл., українська мова і культура начебто знаходяться на невисокому рівні.

Викладені обставини злочинних вчинків підсудного Тихого підтверджується показаннями самого Тихого, котрий пояснив судові, що він виготовив документ під назвою «Роздуми...», а потім післав поштою до редакції газети «Радянська Донеччина». У 1972 р. підсудний виготовив документ «Думки про рідний...», розмножив його на власній друкарській машинці і передав для ознайомлення Путрі і Береславському. А також винуватість підсудного підтверджується показаннями свідків Непрана, Гребенюка, Береславського і Путрі, котрі пояснили на судовому засіданні, що Тихий їм передав для ознайомлення ці документи.

Так, свідок Непран свідчив, що в 1972 р. Тихий післав до редакції обл. газети «Радянська Донеччина» рукопис свого листа «Роздуми...», після чого неодноразово відвідував редакцію і вимагав опублікувати згаданий документ, в розмові з ним Тихий зводив згадані вище наклеп. вигадки, які порочать рад. держ. і сусп. лад.

Свідки Гребенюк і Береславський пояснили судові, що Тихий передав їм для ознайомлення рукопис і машинопис документу «Роздуми...». Свідок Береславський також пояснив, що йому Тихий передав для ознайомлення примірник документу «Думки про рідний донецький край» і документ у вигляді листа до пред. През. Ради СРСР.

Свідок Путря пояснила, що Тихий в 1973 р. передав їй

у себе вдома для ознайомлення машинописний прим. документу «Думки...».

А також вина підтверджується речовими доказами: рукописними і машинописними текстами документів «Роздуми...» і машинописними примірниками документу під назвою «Предсіднику...», які були вилучені у Тихого і Береславського (...); висновком судової експертизи про те, що рукописні тексти документу «Роздуми...» і рукописний текст документу «Думки...» виконав підсудний Тихий, а машинописні примірники документу під назвою «Предсідникові Президії...» і примірники інших згаданих документів виготовлено на друкарській машинці «Москва-6» Тихого (...). З метою підриву і послаблення рад. влади Тихий у другій половині 1974 р. виготовив документ «Сільські проблеми», в якому зводиться наклепницькі вигадки, що порочать рад. держ. і сусп. лад.

У цьому документі він очорнює радянське селянство, зводить злісний наклеп на політику рад. держави в області сільського господарства, старається доказати, що селянин у нашій країні наче безправний і перетворився у звичайний придаток землі, яким є худоба чи машина. З метою розповсюдження згаданих наклепницьких ворожих вигадок Тихий розмножив цей документ на друк. машинці і один примірник переслав поштою для ознайомлення мешканцеві Донецької області Андросові, а другий зберігав на квартирі.

Підсудний Тихий у 1974 р. виготовив машинописний документ під назвою «Ви і ми», в якому містяться злісні наклепницькі вигадки, які порочать рад. держ. і сусп. лад. Тихий намагається порочити національну політику рад. держави, внести ворожнечу в братні відносини українського і російського народів. Цей документ був розповсюджений у 1974 р. Тихий передав його для ознайомлення Гребенюкові, котрий у свою чергу передав документ гр. Цапові. Тихий намагався нав'язати буржуазно-націоналістичні ідеї також синові Тихому М. О. і дружині сина Тихій Н. О., котрі живуть у Москві, і післав їм наклепницького листа, який порочить рад. держ. і сусп. лад. Торкаючись відно-

син людей двох національностей, підсудний пише: «...між нами лежить прірва — різниця між національностями», наклепницьки стверджує, що «50-мільйоновий український народ начебто є багатострадальним, приниженим, придушеним у культурному відношенні».

25 червня 1976 р. Тихий виготовив машинописний документ у вигляді т. зв. скарги на ім'я прокурора УРСР за буцім то необгрунтоване його засудження в 1957 р. і буцім то незаконний обшук вліті 1976 р. Цей документ Тихий у 1976 р. на квартирі Лук'яненка розповсюдив, передавши копію Руденкові з проханням включити його в остаточний варіант виготовленого останнім антирадянського документу під назвою «Меморандум ч. 1», що Руденко потім і зробив, відмітивши в цьому документі, що обшук у Тихого і його затримання були начебто незаконними.

Винуватість підсудного Тихого в згаданих обставинах підтверджується такими доказами: показаннями підсудного Тихого, котрий пояснив судові, що він документи «Сільські проблеми», «Ви і ми» і лист на ім'я прокурора УРСР виготовив, розмножив і розповсюджував.

Показаннями свідка Андроса на судовому засіданні про те, що Тихий в кінці 1974 р. після йому поштою для ознайомлення машинописний примірник документу «Сільські проблеми».

Показаннями свідка Цапа, який пояснив судові, що він одержав від Гребенюка документ «Ви і ми».

Показаннями підсудного Руденка про те, що він у 1976 р. зустрічався з Тихим у Чернігові на квартирі Лук'яненка, де Тихий після ознайомлення з «Деклярацією» і «Мем. ч. 1» передав йому машинописний примірник своєї заяви на адресу прокурора УРСР і просив включити її текст до остаточного варіанту «Мем. ч. 1».

Протоколом обшуку на квартирі Руденка, де був вилучений машинописний примірник т. зв. заяви Тихого на ім'я прокурора УРСР.

Речовими доказами: машинопис документу «Сільські проблеми», «Ви і ми» і машинопис заяви Тихого на ім'я прокурора УРСР, лист до сина, вилучений у Тихого під

час обшуку 15 червня 1976 р.

Висновком судової експертизи про те, що примірники згаданих документів надруковано на друкарській машинці «Москва-6» ч. 340665, вилученій у Тихого, а особистий підпис на кінці документу-заяви на ім'я прокурора УРСР належить до Тихого (...)

Підсудний Тихий протягом 1968-1976 рр. з метою підриву і послаблення рад. влади проводив серед своїх знайомих і інших осіб антирадянську пропаганду, розповсюджуючи в усній формі наклепницькі вигадки, які порочать рад. держ. і сусп. лад, з ворожих соціалістичному суспільству буржуазно-націоналістичних позицій намагався доказати, що на Україні органи влади начебто проводять насильну русифікацію, українська мова «є занедбана», робив спробу внести ворожнечу в братні відносини між укр. і російським народами. Про це Тихий неодноразово заявляв Андросу і пропонував йому писати листи-заяви до різних інстанцій, також радив Андросові відмовитися від поста директора школи, щоб мати свобідний час на проведення ворожої радянському суспільству націоналістичної діяльності.

Це звинувачення підтверджується показаннями свідка Андроса, котрий на судовому засіданні підтвердив, що Тихий намагався його перевиховати.

Тихий, працюючи в 1972 р. на будівництві Запорізької ГЕС, у присутності Чупринки неодноразово наклепницьки твердив, що зараз на Рад. Україні начебто нема письменників, які б правдиво насвітлювали історію України і українського народу, що мова начебто «була занедбана». В цьому ж році Тихий, познайомившись з Добрянським, в його присутності наклепницьки твердив, що українська мова в Донбасі нібито в занепаді, що в Донецькій обл. начебто проводиться русифікація і асиміляція, що на Україні «зажимають» укр. мову, літературу. Таку ж розмову підсудний вів у присутності Добрянського і громадянина Руденка І. М. і з мешканцем м. Краматорська Гребенюком, а також у лікарні ч. 2 району «Новий Світ» м. Краматорська в присутності гр-на Скрипкіна і інших осіб.

Викладені обставини злочинних дій Тихого підтверджується показаннями свідків у справі і частинно показаннями підсудного.

Так, у судовому засіданні свідок Чупринка підтвердив, що Тихий в розмовах з ним у 1972 р. неодноразово допускався наклепницьких вигадок, що порочать рад. держ. і сусп. лад.

Свідки Добрянський, Руденко, Гребенюк і Скрипкін підтвердили, що Тихий в розмові з ними висловлював наклепницькі вигадки.

21 березня 1976 р. Тихий, переїжджаючи, в купе пасажирського поїзду з м. Краматорська до Москви, в присутності пасажирів Седристого, Седристої і інших з ворожих позицій твердив, що Україна повинна бути тільки для українців, намагався викликати недовір'я і ворожнечу до осіб неукраїнської національності, які живуть на Україні. У березні 1976 р. Тихий на квартирі Леонової в розмові з нею наклепницьки твердив, що українську мову вигнали із шкіл.

12 листопада 1976 р. на кафедрі теорії літератури Донецького держ. університету Тихий у присутності викладачів Стебуна І. І. і Бахаєвої Л. А. наклепницьки твердив, що Україна начебто «денационалізується» під гнетом політики русифікації, яку проводять «влада державні і партійні інстанції і т. д.

Викладені обставини злочинних дій підсудного підтверджується показаннями свідків Седристого і Седристої про те, що Тихий, переїжджаючи разом з ними в купе поїзду, висловлював у їх присутності наклепницькі вигадки, які порочать національну політику нашого уряду

Свідок Леонова на попередньому слідстві пояснила, що Тихий, перебуваючи на її квартирі, висловлював наклепницькі вигадки, які порочать рад. держ. і сусп. лад.

Свідки Стебун і Бахаєва на суді пояснили, що Тихий на кафедрі в їх присутності висловлював вищенаведені злісні наклеп. вигадки, що порочать рад. держ. і сусп. лад.

Як встановлено на судовому засіданні, Тихий у кінці 1976 р. почав підшукувати більш активні форми ведення

боротьби проти рад. влади з метою її підриву і послаблення. Перебуваючи на квартирі Лук'яненка і познайомившись тоді там з сьогодні підсудним у цій справі Руденком, Тихий разом з ним читав і обмірковував виготовлені Руденком антирадянські документи під назвою «Деклярація Укр. Громадської Групи Сприяння...» і «Мем. ч. 1», після чого одобрив і підписав їх, став, таким чином, співавтором цих антирадянських документів. Згадані документи набули на Заході розповсюдження — їх активно використовують націоналістичні ватажки в закордонній буржуазній пресі, в антирадянських передачах західних радіостанцій.

Це обвинувачення підтверджується показаннями підсудного Руденка і Тихого про те, що в Чернігові на квартирі Лук'яненка Тихий ознайомився з документами «Деклярація» і «Мем. ч. 1» і власноручно підписав їх.

Свідок Лук'яненко також підтверджує обставини знайомства з Тихим і Руденком і підписання цих документів.

Речовими доказами: вилучені під час обшуку рукописи і машинописи документів під назвою «Деклярація» і «Мем. ч. 1» з прізвищами, адресами і підписами.

Приєднаними до справи вилучені у Тихого поштові квитанції на відправлення до Англії і ФРН листів і вилучені у нього листи, які він одержав з-за кордону (...)

Винуватість Тихого підтверджується і його показаннями в судовому засіданні..

Крім того, Тихий у своєму домі на хуторі Іжевці Костянтинівського р-ну Донецької обл., де він проживав майже постійно від свого народження, зберігав вогнепальну зброю — придатний до стріляння бойовий карабін системи «Мавзер» зразку 1898 р. ч. 8137, калібру 7,9 мм. німецької продукції, який у нього був знайдений під час обшуку 24 грудня 1976 р. Це звинувачення знайшло підтвердження в судовому засіданні.

Протоколом про наслідки обшуку від 24 грудня 1976 р., під час якого в комірчині дому Тихого був знайдений і вилучений бойовий карабін німецької продукції (...). Висновком криміналістичної експертизи щодо того, що вилу-

чений в домі Тихого карабін придатний для стріляння.

Підсудний Тихий заперече свою вину в незаконнім зберіганні зброї, покликаючись на те, що він не знає про те, як зброєю виявлено в комірчині дому. Але його докази заперечується вищенаведеним обґрунтуванням.

Судова колегія встановила, що злочинна діяльність Тихого була спрямована на підрив і послаблення радянської влади, про це свідчать його антирадянські націоналістичні переконання, зміст виготовлених і розповсюджених ним вищеперелічених документів і розповсюджуваних ним в усній формі наклепницьких вигадок, які порочать рад. держ. і сусп. лад. а також тою обставиною, що Тихий такою діяльністю займався довгий час, систематично і вперто не припиняв її, не зважаючи на офіційне попередження.

Ці його наміри підтверджуються тим, що він установив злочинний зв'язок з підсудним Руденком і іншими однодумцями, з котрими обмірковував і доповняв, а також підписував антирадянські документи, т. зв. «Деклярацію» і «Меморандум ч. 1», які потім були широко розповсюджені на території нашої країни і за кордоном на Заході, де їх використовують націоналістичні центри, буржуазна преса, ворожі радіостанції «Свобода», «Німецька хвиля» і інші в підривних акціях проти Радянського Союзу.

Таким чином твердження Тихого про те, що згаданими своїми вчинками він начебто не мав на меті підриву і послаблення рад. влади, необґрунтовані виявляються його спробами уникнути відповідальності за вчинені особливо тяжкі держ. злочини.

Злочинні вчинки підсудних Руденка і Тихого правильно кваліфіковані: Руденка за частиною I ст. 62 КК УРСР і ст. 70 ч. I КК РРФСР, Тихого за ч. 2 ст. 62 КК УРСР і ч. ст. 222 КК УРСР.

При вирішенні питання про вимір покарання підсудним Руденкові і Тихому судова колегія бере до уваги ступінь суспільної небезпечності учинених злочинів, особу підсудних Руденка і Тихого; Тихий, будучи раніше 18 квітня 1957 р. засудженим за особливо небезпечний держ. злочин за ст. 62 ч. I КК УРСР на 7 років позбавлення волі

і звільнившись 15 лютого 1964 р. з мість ув'язнення, не станув на шлях виправлення, до погашення згаданої судимости він почав знову займатися антирадянською агітацією і пропагандою, тому на основі ч. I ст. 26 КК УРСР Тихого треба признати особливо небезпечним рецидивістом з відбуттям кари в виправно-трудових колоніях особливого режиму. Стягнути з підсудних Руденка і Тихого судові витрати справи під час попереднього слідства (виплата добових, квартирних, за переїзд свідків, за проведення експертиз) з Руденка — 665 карб. 25 коп., з Тихого — 320 карб. 17 коп. на користь держави.

На основі вищенаведеного і керуючись ст. 323-324 КПК УРСР, судова колегія в карних справах Донецького обласного суду

Присудила:

признати винуватим і покарати Руденка Миколу Даниловича за ч. I ст. 62 КК УРСР позбавленням волі на строк 7 (семи) років з засланням на строк 5 років, за ч. I ст. 70 КК РРФСР на 5 років позбавлення волі і засланням на строк 5 років. На основі ст. 42 КК УРСР остаточно для відбуття призначити позбавлення волі 7 років з засланням на строк 5 років, відбувати покарання у виправно-трудовій колонії суворого режиму.

Тихого О. І. за ч. II ст. 62 КК УРСР до позбавлення волі на строк 10 років і засланням на строк 5 років. За ч. I ст. 222 КК УРСР позбавлення волі на строк 3 років, на основі ст. 42 КК УРСР остаточно до відбуття кари призначити позбавлення волі на строк 10 років і заслання на строк 5 років, відбувати покарання у виправно-трудовій колонії особливого режиму.

На основі ч. I ст. 26 КК УРСР Тихого О. І. признати особливо небезпечним рецидивістом, запобіжні заходи стосовно Руденка і Тихого лишити попередніми — держання під сторожею. Міру покарання Руденкові М. Д. рахувати від часу його задержання, ц. є від 5 лютого 1977

року, а Тихому — від 4 лютого 1977 р.

Стягнути судові витрати справи від Руденка 665 карб. 25 коп., від Тихого — 320 карб. 17 коп.

Речові докази в справі: друкарські машинки Руденка і Тихого конфіскувати на власність держави як знаряддя злочину, а також фотоапарат Zenit-E конфіскувати на власність держави.

Рушницю системи Мавзер, вилучену в Тихого, передати органам міліції.

Решту речових доказів залишити при справі.

Стягнути від підсудних Руденка 129 карб. за участь у розгляді справи захисника Алексеvніна на користь Президії Донецької обласної колегії адвокатів.

Присуд може бути оскаржений і опротестований учасниками судового розгляду у строк 7 днів від моменту його оголошення, а засудженими в той же строк від моменту вручення копії присуду.

Предсідник (підпис)
Народні засідателі (підпис)

Правильно: предсідник по справі заступник предсідника Донецького обласного суду Зінченко Е. М.

О. І. ТИХИЙ

...Я відчинив двері на дзвінок і почув з напівтемної сходової клітки злегка співучий приглушений голос:

— Ігор? Я — Олексій Тихий, мені Серьожа дав вашу адресу...

Він назвав ім'я нашого друга, який у той час (початок 74 року) відбував останні півтора року свого другого табірною строку. І додав:

— Ми з ним бувші спів'язні.

У передпокій увійшов чоловік років 48, кремезний, де-що вищий середнього росту, блакитноокий, з ясним прорідженим волоссям. В його великих робочих руках була авоська наповнена помаранчами і ще якимись «московськими подарунками». Не поспішаючи, м'якими розміреними рухами скинув пальто, по-провінційному роззув чоботи і так, у шкарпетках, відмовившись від запропонованих капців, увійшов в кімнату.

За чаєм зав'язалась звична російська розмова.

— Коли сів?

Незадовго після університету (він закінчив філософічний факультет, викладав недовгий час щось в роді політ-економії, сів в час сумної пам'яті «хрущовських наборів», в роки після угорських подій).

З ким і де сидів?

— Багато наших друзів відсиділи в шістдесятих роках і спільні знайомі обов'язково знайдуться.

Після довгої відсидки повернувся на Україну, влаштувався на працю на шахті в Донецькій області. Живе з ма-

тір'ю. Час від часу приїжджає в Москву — відвідати двох синів-студентів.

Увесь свій вільний час тратить на вперті, методичні «пошуки правди» — звичайно повністю розуміючи всю безнадійність будь-яких апеляцій до влади. Навіть згідно з радянськими законами він був засуджений несправедливо. У справі повністю бракувало складу злочину; цього не заперечували — на словах — судові чиновники. Але хто з них, який божевільний визнав би це офіційно? І ось — від прокурора до прокурора, Верховний суд, приймальня Верховної ради — спочатку терпляче вислуховують, майже співчутливо, «розяснюють», на другий раз починають відсахуватися і нарешті погрожують другим строком.

— Альоша, пощо тобі це?

— Не можу заспокоїтися, це — і право моє, і обов'язок. Не можна мовчати, не можу.

Люди, які зустрічали його в таборах, розповідають, як бездоганно вів він себе там: завжди по стороні слабого, з тією ж неквапливою гідністю, прихованою силою, без жодних поступок, змови з совістю.

Після першої візити він заїжджав до нас кожного разу, коли появлявся в Москві, цебто раз на кілька місяців; часом коротко писав.

Під час останніх приїздів було помітне його посилене зацікавлення українськими національними проблемами; він серйозно займався дослідженням сучасної української мови.

Приїхав він до нас останній раз попрощатися перед нашим виїздом на початку 76-го року. Роззілувалися, обіцяли писати — і так не зібралися, а тепер вже пізно: з «Нового русского слова» я довідався недавно, що Олексій — Альоша Тихий — арештований разом з Миколою Руденком. Він дістав відповідь на свої звернення до влади. Але ця сильна, сором'язлива людина — не по силі ані слідчим-гебістам, ані таборовим вертухаям. Він бо давно знайшов правду для себе, шукав її для інших, за яких віддав довгі роки свого трудового життя.

Я надіюся і вірю, що в цей такий тяжкий для наших друзів в Росії (в СРСР — вид.) час, ті що боряться тут за звільнення в'язнів не забудуть включити в свої списки ім'я цієї скромної, благородної людини — Олексія Івановича, Альоші Тихого.

Ігор Александров

ДО ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСИ ТИХОГО

...Повернемося до першого жорстокого й несправедливого засуду Олексі Тихого — до 1957 року. Тоді його вперше засудили за так званий «контрреволюційний злочин».

В 1957 році Олексі Тихий працював учителем і завідувачим навчальною частиною в школі. Його заарештували й засудили на сім років за злочин, який полягав ось у чому. Я наводжу уривки з тексту вироку Донецького суду п'ятдесят восьмого року. Увесь злочин зводиться до короткої фрази: «висловлював антирадянські погляди»...

Закон вимагає точності. У вироку це конкретизовано так: Тихий казав, «що трудящі сільських місцевостей ледве животіють», що «комунізму ми не будемо», що «демократії в СРСР немає» і що «вибори в СРСР — це лише комедія».

Із тексту вироку довідуємося, що все це Олексі Тихий висловив у райкомі партії, куди його викликано на розмову. Невже людину треба викликати до райкому партії, щоб вона вчинила свій найнебезпечніший «злочин» просто в кабінеті першого секретаря? Хіба ж це не найбільша провокація?

А далі — ще цікавіше. Вирок каже, що Олексі Тихий «закликав до повалення існуючого в СРСР державного ладу».

Як закликав? Десь таємно серед озброєних солдатів чи

бодай серед мас незадоволених? Ні! Виявляється, у листі до голови Президії Верховної Ради України. Відразу видно, що тут щось не гаразд, бракує логіки.

Розгадка проста: про справжню суть справи суд або не хотів, або йому невільно було говорити (між іншим, те саме сталося і під час другого суду над Олексою Тихим, 1977 року).

А справа була в тому, що Тихий виступив тоді за вживання української мови в усіх сферах суспільного та приватного життя на Україні. Чи не занадто це багато — бажати їй домагатися відверто, з посиланням на закон, щоб кожний мешканець України вивчав українську мову й уживав її?!

Можливо, ті росіяни, котрі звикли вважати українську мову лише пародією на російську, не погодяться з ним. Однак навіть вони ледве чи визнають, що за такий погляд треба запроторювати людину до табору, та ще й на сім років.

Протягом усього нашого знайомства з Олексієм його найпристраснішою, але конституційною ідеєю та метою було утвердження рідної мови на території України. Я, можливо, висловився б іще точніше: утвердження національної самобутності народу в його мові. Олекса Тихий казав — і на це ставив усе своє життя: «Мова народу — це народ».

Виявляється, з такою ідеєю на Україні виступати небезпечно. Та у вирокі про це — ні слова. Якщо отак написати, чорним по білому, то кожна розсудлива людина скаже: «Таж це прямий ОБОВ'ЯЗОК працівника освіти на Україні — проповідувати й утверджувати національну мову на національній території»... Видимо, через свою простоту душевну, через природний український патріотизм Олексій Тихий зачепив, ненавмисне, не хотючи, найбільючішу жилу. Я наважуся навіть твердити — прочитавши чимало вироків у таких справах: якби Тихий справді закликав до «повалення»... тощо, то з ним обійшлися б м'якше, покарали б легше.

Та перед органами опинився зрілий, освічений і через це — небезпечний, кваліфікований законник, ПРАВОЗАХИСНИК, мовою наших днів (бож тоді й назви такої не існувало). І КДБ мало лише один-єдиний спосіб та вихід: очорнити. Звичайним словесним обмовкам і спровокованим реплікам — надати значення й змісту так званого «антидержавного задуму та змови». І звели наклеп, і розправилися.

Перший термін Олекса Тихий відбув повністю, сім років. Повернувшись, почав домагатися вияснення. Його запитання, скеровані до офіційних інстанцій, такі, як «За що мене засуджено? Скажіть, за що? Кого я закликав до повалення державного ладу?» — прості, як Колюмбове яйце. Однак ці запитання партійних чиновників не бентежили. Один із них зі зневажливою нахабністю процідив крізь зуби: «Чого ви даремно стараєтеся? Таж ми вам і так нічого не заплатимо». Цей чиновник Верховного суду чудово знав, що не про гроші клопочеться наполегливий прохач, а про честь, про реабілітацію, про вищий принцип. Але, як виявилось пізніше, справа була не у самих лише принципах.

Коли Олексу Тихого знову заарештували (це було 4 лютого 1977 року, цього разу уже за вступ до Української Гельсінкської Групи), історія з наклепами на людину повторилася вже на підготованому ґрунті. Тихого судили саме за правозахисну діяльність. Але справжню суть і причину переслідування знову щільно прикрили димовою завісою. Як один із головних епізодів обвинувачення у вироку подано те, що в будинку Олекси Тихого, на горищі, знайдено рушницю, яка там, мабуть, лежала ще з часів німецької окупації.

Оборонець Тихого висловив припущення, що цю рушницю, ймовірно, заховав старший брат Олекси, Микола, який незабаром після цього пішов на фронт і там загинув. Однак суд не захотів досліджувати цю версію, хоч закон цього вимагає. Знайдена на горищі, нехай і поржавіла, непридатна для вжитку, рушниця виявилася щасливою зна-

хідкою для того, щоб очорнити переконаного правозахисника, який принципово відкидає будь-яке насильство. Ось тут придалася і колишня підтасовка з так званими «закликами», щоб представити Олексу Тихого в ролі «рецидивіста, особливо небезпечного»! Те, що з часу першого засуду минуло двадцять років, — нічого. Тим більше не має значення, що двадцять років тому той самий суд звів наклеп на чесного правозахисника. Важливіше було закопати людину, чесні переконання якої виявились небезпечними. Небезпечними для кого? Чим?

Олекса Тихий був у складі тієї жменьки відважних людей, які 9 листопада 1976 року проголосили створення Української Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод. На проголошені Групою завдання та принципи власті не мали відповіді по суті. Тому у відповідь посипалися репресії найвищої міри. До десятиох років каторги засуджено Олексу Тихого та його друга Левка Лук'яненка, який незадовго перед цим уже відбув п'ятнадцятирічне ув'язнення. Сім років таборів суворого режиму одержав інвалід, керівник Групи, письменник Микола Руденко та члени Групи Гельсінкі Микола Матусевич і Мирослав Маринович.

Олекса Тихий опинився у становищі смертника й мученика у прямому значенні цих слів. У квітні-травні 1979 року загострення хвороби дослівно поставило його на грань життя та смерті, та ще в умовах браку відповідної медичної допомоги. У нього відкрилася виразкова кровотеча, що перейшла в перитоніт, запалення очеревини. Проте, Олекса Тихий усвідомлює, що його життя — і навіть смерть — МОЖЕ І БУДЕ служити символом боротьби його народу.

Сергій Пирогов

СРЕТИК ОЛЕКСА ТИХИЙ

Олексій Іванович ТИХИЙ — сільський учитель з Донеччини, з того закутка України, в якому дотепер ще є місце, де шелестить тирса і бодай у топонімічних назвах зберігся відгомін князівських походів та битв із половцями.

«Нині Донецька область належить до суверенної національної держави робітників і селян — Української РСР, — пише Олекса Тихий у своїх «Роздумах про українську мову та культуру в Донецькій області». Далі в тих «Роздумах» читаємо: — Чи можна говорити про рівноправність двох мільйонів українців, понад ста тисяч греків, десятків тисяч білорусів, євреїв, татар та інших національностей у нашій області, якщо вони змушені зрікатись рідної мови, національних традицій, обрядів тощо? Рівні права на зарплату, ресторан чи магазин — це ж ще не рівноправність».

Олекса Тихий став першою жертвою погрому Гельсінкської Групи. Чому саме його обрали на цю роль, хіба він був найактивніший у Групі? Мені здається, найголовніше, чого охоронці порядку прагнули досягти цим арештом і судом — це якнайбільше ізолювати перший процес над гельсінкцями, провести його під акомпаньямент обивательської роздратованости, з якою приспане сумління сприймає будь-який вияв живої думки. Саме така атмосфера панувала в Дружківці наприкінці червня 1977 року, коли там судили Тихого і Руденка. Арешт Тихого був — хай і штучний, натягнутим — а все ж приводом, щоб знаного в Києві активіста, популярного письменника Миколу Руденка теж судити вдалині від родини і друзів як «подільника» Олексія Тихого.

На п'ятий день суду мене викликали свідчити на тому процесі у справі Руденка. Дотепер пам'ятаю атмосферу демонстративної ненависти в якій тоді опинилося кілька прихильників підсудних. Від образу Тихого, якого я тоді бачила вперше і востаннє, залишилося відчуття врівноваженої переконливості і доброти, що світилася променями зморщок біля його очей. Розповідаючи про себе на тому суді, Олекса Тихий говорив:

«Я — громадянин СРСР, українець, до жодних партій не належав. В КПРС мене не приймуть, та я і сам не хотів би бути її членом, з огляду на деякі точки її статуту. У 18-19 років життя я прочитав повне зібрання творів Леніна. Я завжди дивився на життя своїми очима. Я пам'ятаю 1933 рік, голод; пам'ятаю війну, фашистів, пам'ятаю, як вішали, пам'ятаю облави, біженців і так далі. Я навчався в транспортному і сільськогосподарському інститутах, працював на будівництві в Златоусті. Уже тоді моє кредо було: «Шлях до свободи йде через тюрму». Потім закінчив Московський університет. Працював у школі. В учителюванні побачив своє покликання. Працював у сільській школі, бачив село зблизька, зсередини...»

Вийшовши з селянського роду, Олекса Тихий органічно і глибоко вріс у сільське життя. Тому не дивно, що його болісно хвилюють проблеми сільських традицій, культури. Одну із своїх статей, написану наприкінці 1974 року, він так і назвав: «Сільські проблеми».

«Ці проблеми вже давно турбують самих селян, — пише Олекса Тихий. — З бодем дивляться вони на запустіння села, втрату природної любови до праці на землі, занепад моралі та культури на селі. Не байдужі ці проблеми і значній частині української інтелігенції (учителів, агрономів, зоотехніків, керівників колгоспів та радгоспів), бо зв'язані з постійною нестачею робочої сили, з постійним зменшенням кількості школярів, згортанням, а то й повним припиненням культурно-масової роботи в клубах, примітивізмом життя не лише рядових колгоспників та робітників радгоспів, а й сільської інтелігенції...»

Чому ж усе такі село (я маю на увазі виключно українське село, бо сіл інших народів не знаю) старіє, вмирає? Чому в селах стоять порожні не лише старі будівлі, а й нові, добротні, з усіма вигодами будинки? Чому повмирало багато хуторів та «маленьких сіл»? Чому земля, село, що віками було доброю, щедрою матір'ю, перетворилося на злу мачуху, від якої тікають їхні діти, полишають рідну оселю, де все дороге й знайоме, часто зроблене своїми руками, та йдуть у гуртожиток, у лімітки до міста, де протягом п'яти літ навіть прописки не обіцяють?

Що подумали б прадіди сьогоднішніх 15-17-літніх своїх правнуків, якби подивилися на їхнє життя? Хіба такої долі бажали вони їм, вступаючи до колгоспу?»

Отакі роздуми привели Олексу Тихого до Української Гельсінкської Групи, а потім — на 15 років — у неволю. В ув'язненні Олекса Тихий разом з іншим членом Української Гельсінкської Групи Левком Лук'яненком домагається надання Групі офіційного статусу, викриває терористичну тактику влади, знову й знову підкреслює важливість збереження найдорожчого скарбу народу — його мови. Тяжко хворий, але не зламанний духовно, він стає об'єктом знущань з боку карателів, у тому числі й тих, що називаються лікарями.

Члени групи наглядаю за виконанням Гельсінкських угод у місцях позбавлення волі, або як її популярно називають, табірної групи, на прикладі Олекси Тихого змальовують у «Відкритому листі» в червні 1979 року жакливу практику нищення політв'язнів у таборах і тюрмах. Вони пишуть:

«Ми не знаємо, чим скінчиться хвороба Тихого, але те, що ми знаємо, дає нам право робити деякі висновки.

Турбота про благо народу і, насамперед, про його здоров'я, про що так багато говорить радянська саморекляма, насправді є фікцією. Бо найперше благо народу — це свобода переконань, право мати і безборонно висловлювати свої погляди. Без цього блага всі інші є фікцією, бо людина, яка не має своєї думки, а поготів людина, що не має

права мати свою думку, перестає бути людиною в повному розумінні цього слова, вона перетворюється на робочу істоту, подібну до худоби: її годує, про неї дбає її господар, але своїх переконань вона не має і не повинна мати.

Тихий та його друзі опинилися за ґратами за те, що мали свої переконання і висловлювали їх у своїх документах. Це трагедія не лише Тихого та його колег, це трагедія всього народу. Цілому українському народові подано повчальний урок, чого не вільно робити у цій країні «справжньої» свободи й демократії: ніяких груп!, ніяких перевірок, ніякої суспільної діяльності! Якщо ти не згодний з керівниками СРСР, то тебе нищитимуть будь-яким способом». Так пишуть в'язні.

Про Олексу Тихого з табору приходять вістки одного пляну: «Тихого позбавили побачення», — повідомляє інформаційний бюлетень «Вести из СССР». «Тихого посадили до ПКТ, табірної тюрми на три місяці», — пише нью-йоркський «Вісник репресій в Україні». «Тихого кинули до карцеру на 16-ий день голодівки, хоч у нього вже горлом пішла кров, але лікарка Денисова сказала, що то якась темна рідина і це нічого», — б'ють тривогу табірні друзі. «Тихий у смертельній небезпеці. Рятуйте Тихого!» — закликає людей доброї волі Олександр Гінзбург. Якось було навіть повідомлення, що Тихий робив спробу самошпалення. Потім виявилось, що то був не Тихий.

А якщо вдуматися — Олекса Тихий уже багато років палає на кострищі за єдину ересь — намагання мати свою думку.

Надія Світлична

НОТАТКИ ДО БІОГРАФІЇ ОЛЕКСІЯ ТИХОГО Інформації самвидаву

Процеси минулих літ Справи Тихого (1957 р.)

18 квітня 1957 р. сталінський обласний суд під головуванням Москаленка при участі прокурора Сударьова розглянув в закритому засіданні справу за звинуваченням Олексія Тихого в «антирадянській агітації і пропаганді». Підсудний захищав себе сам.

З вироку:

«Підсудний Тихий О. І. , працював завідуючим учбової частити Олексієво-Дружківської середньої школи робітничої молоді і будучи ворожо настроєний до існуючого в СР-СР ладу, 16 січня і 11 лютого 1957 р. в присутності викладачів тієї ж школи висловлював антирадянські погляди, заявляючи, що радянська школа немов би зайшла в тупик і що комунізм в СРСР не будеється.

Викликаний на розмову в Костянтинівський РК КП України 12 лютого 1957 р., Тихий також висловлював свої антирадянські погляди в ряді політичних питань; заявив, зокрема, що комунізм ми не будемо, а що ми будемо, він, Тихий, і сам не знає, що в колгоспах і радгоспах трудящі злиденно животіють. Вибори в Ради депутатів трудящих назвав комедією, говорив, що демократичний централізм в теперішній час нічим неоправданий і несумісний з

демократією, що демократії в СРСР зараз немає, а є вона немов би у Франції й інших державах, що у нас існує нічим не оправдана диктатура комуністичної партії і т. д.

Протягом другої половини січня і початку лютого 1957 р. Тихий зладив ряд записів антирадянського змісту на 14 листках, які зберігав у себе і в яких зводив наклеп на КПРС і на радянську дійсність, виправдував угорських контрреволюційних заколотників і висловлював заклики до скинення існуючого в СРСР державного ладу.

В першій половині лютого м-ця 1957 р. Тихий написав лист антирадянського змісту, який вислав на ім'я Голови Президії Верховної Влади УРСР, а копію того листа вислав своїй знайомій г-ці Конюховій Е. І. в Приазовський р-н Запорізької обл.

В тому листі (в його копії) Тихий зводив наклеп на КПРС і радянську дійсність, а також закликав до скинення державного ладу в СРСР.

В показах обвинувачений Тихий О. І. винним себе не визнав, однак підтвердив всі факти вказані вище, посиляючись при цьому на те, що в його діяльності нема складу злочину».

Суд присудив Тихого на 7 років таборів. Початок строку (дата арешту) — 15 лютого 1957 р. Строк Тихий відбув повністю. Той же суд (Сталіно — сьогодні Донецьк) судив Тихого в 1977 р.

«Хроніка поточних подій», ч. 46
15 серпня 1977 р.

15 червня (1976 р. — вид.) на хуторі Іжевка був проведений обшук у Олексія Івановича Тихого. Вилучені рукописні матеріали з історії української мови.

Згідно з неточними даними, після обшуку Тихий був підданий затриманню і дістав «Попередження» згідно з Указом від 15. 12. 1972 р.

О. І. Тихий в минулому відбував покарання згідно зі ст. 58 старого Кодексу*).

«Хроніка поточних подій», ч. 41
3 серпня 1976 р.

Мученицький шлях вибрав і недавно прибув в табір Тихий Олексій, член «Українського Гельсінкського комітету». Він дотепер не може зрозуміти, за що йому дали 15 років (10 років особливого режиму і 5 років заслання). Але не лише це штовхнуло його на шлях голодівки. Прибувши в табір і побачивши, в яких умовах йому доведеться жити 10 років і попав у жах. Він вирішив, що не витримає 10 років шкідливої (для здоров'я — вид.) праці на мізерному неякісному харчуванні. Чи не краще відразу заморити себе голодом або домогтися звільнення? Фактично Тихий у своїй заяві до ПВР (Президії Верховної Ради СРСР — вид.) ставить альтернативу: або звільніть, або створіть нормальні умови для життя.

З самвидавного листа невідомого політв'язня до академіка А. Сахарова з табору особливого режиму (пос. Сосновка Мордовської АРСР). Літо або осінь 1978 р.

У квітні (1979 р. — вид.) у О. Тихого (Мордовський табір особливого режиму) відкрилась кровотеча виразки шлунку. Через 18 годин він був приміщений в лікарню і оперований. У травні довелося зробити ще одну операцію: у нього розвинувся перитоніт (запалення очеревини у наслідок виразкової хвороби — вид.). Стан його був настільки важкий, що були навіть забрані документи на активіровку (звільнення з причини хвороби, що трапляється дуже

*) Це перша згадка про Олексія Тихого в самвидаві. Про перше ув'язнення його згадував М. Масютко у своєму листі до Верховної Ради УРСР з лютого 1967 р.

рідко і лише в дуже виняткових випадках). Одначе, далі лікарні ті документи не пішли.

У липні дружина Тихого подзвонила в лікарню, щоб довідатися про його здоров'я, попросила до телефону начальника лікарні майора Тимофєєва. Її відповіли, що чоловіка відправили назад в колонію. Занепокоєна, вона знову подзвонила наступного дня. Тимофєєв відповів їй, що Тихий в лікарні, а вчорашня розмова була не з ним — це був «чийсь жарт».

За два дні дружина і син Тихого приїжджають в лікарню, і тут Тимофєєв заявляє їм, що Тихого ще вчора відвезли в лікарню у Свердловськ — «для покращання умов» (а насправді його відвезли ще до першого дзвінка і не в Свердловськ, а в Нижній Тагіл). Чи кращі виявилися умови в Нижньому Тагілі, я не знаю, по дорозі із Свердловська в Нижній Тагіл Тихого так трясло у «воронку», що довелося закусити палець, щоб не вибило зубів.

Віднайти чоловіка забрало Ользі Олексіївній немало зусиль. Нарешті, на наступний запит їй відповіли, де він, і вона поїхала туди.

Майже місяць вона прожила в Нижньому Тагілі, безуспішно добиваючись хоч би хвилинного побачення з чоловіком, хоч би одного погляду на нього.

Він лежав у той час з крапельницею, а її відповідали, що навіть не знають, пощо його привезли і якби він був «вільний», то й бюлетеня не дістав би.

Уривок з самвидавної статті Івана Ковальова «Історія однієї голодівки. Сергій Ковальов», грудень, 1979 р.

ЗМІСТ

- 5. Передмова
- 9. РОЗДУМИ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ ТА КУЛЬТУРУ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ
- 27. ВІЛЬНИЙ ЧАС ТРУДЯЩИХ

Додатки

- 37. Суд над Олексієм Тихим
- 63. Ігор Александров. О. І. Тихий
- 67. Сергій Пирогов. До дня народження Олекси Тихого
- 71. Надія Світлична. Єретик Олекса Тихий
- 75. Нотатки до біографії Олексія Тихого